

FRØÐI

1 / 2014

19. ÁRG.

KR. 48,-

Klientilisma í føroyskum vinnupolitikki: Rættindi fyri atkvøður

- + Vangamynd: Landssjúkrahúsið sum granskingarstovnur
- + Fyri 100 árum síðani: Fleiri deyðfødd hjá støkum enn giftum
- + Talgild námsfrøði og talgildir frálærumiðlar
- + Stríðið um pelagisku fiskastovnarnar
- + Grønur politikkur í einum gráum heimi

9 7713951004003

Gransking í vinnupolitiskum stórmálum

Henda útgáva av Frøði gevur serstakliga rúm fyri samfelagsligari gransking í sambandi við fiskivinnuna. Í fyrstu atløgu skrivar Kristoffur Laksá MA í stjórn málafrøði áhugaverda grein um hugtakið klientilismu, og hvussu klientilisma hevur ávirkað og stýrt førða politikkinum í Føroyum síðan 1948.

Harnæst skrivar Hans Ellefsen doktari í búskapi eina øðrvísi áhugaverda grein um tær mekanismur, ið gera seg galdandi, tá ið avtalur skulu gerast um býtið av teimum pelagisku fiskastovnunum, sum ferðast um landamørk.

Talan er um samfelagsliga gransking, ið hevur stóran týdning fyri føroyska samfelagið. Og so mikið týdningarmeiri er tað, at henda gransking verður almenn- inginum kunnug.

Eitt er, at slík gransking er upplýsandi og kann hava týdning fyri tann einstaka borgaran. So mikið størri áhuga átti hon at havt millum politikarar, embætisfólk og vinnulívsfólk, sum jú eru høvudsleikarar í hesum talvi.

Felags fyri báðar nevndu greinar er, at tær snúgva seg um okkara náttúrugivna tilfeingi, og hvussu tað verður umsitíð av politisku skipanini. Báðar greinarnar

leggja upp til, at vit – og serliga tann politiska umsitingin – bera so í bandi, at tilfeingið verður umsitíð burðardygt, tí hetta er tað, sum lønar seg best í longdini.

Í greinini „Klientilisma í føroyskum vinnupolitikki“ tekur Kristoffur Laksá samanum tað av klientilismu, ið er farin fram innan føroyskan vinnupolitikk síðan 1948, tá ið vit finga egið löggávuveld. At vit høvdu eitt ungt og veikt embætisverk, hevur helst gjørt sítt til, at klientilisma hevði so góð gróðrarlíkindi í Føroyum heilt upp til 1990-árin, og í ávísan mun ger um seg enn í dag.

Klientisma snýr seg í stuttum um, at politiska valdið útvegar sær atkvøður aftur fyri at lata klientunum rættindi, sum aðrir borgarar ikki fáa. Hesi rættindi fevna serliga um ognarrættin til landsins tilfeingi, sum ávísir persónar, feløg, vinnur (t.e. klientarnir) fáa frá teimum, sum sita við politiska valdinum, uttan at viðurkendar mannagongdir liggja til grund fyri avgerð- unum.

Í greinini verður víst á, at í umrødda tíðarskeiði vóru almennu íløgurnar í fiski- vinnuna alt ov stórar. Ein av meginorsøk- unum til hetta var júst tann umfatandi klintilisman, sum gjørdi tað torført hjá

politikarunum at tátta í og hava eftirlit við, hvussu almennu skattainntøkurnar vórðu brúktar.

Niðurstøðan í greinini er, at fortreytirn- ar fyri klientilismu í Føroyum eru nógv broyttar og munandi skerðar tey seinastu 20-30 árin, og vit kunnu rokna við, at politiska skipanin má semjast um ein øðr- vísi hátt at útluta rættindini til okkara fiskatilfeingi í framtíðini.

Í greinini „Stríðið um pelagisku fiska- stovnarnar“ umrøður Hans Ellefsen búskaparfrøðingur semjur og ósemjur í sambandi við ferðandi fiskastovnar. Í greinini fáa vit eitt søguligt yvirlit yvir teir triggjar stovnarnar makrel, sild og svart- kjaft, og hvussu gongdin innan hesar stovnar hevur verið tey seinastu 15-20 árin. Víst verður á, at ósemjur eru ikki góðar fyri burðardyggja gagnnýtslu av stovnunum. Vantandi avtalur elva til ovur- veiðu, sum sum er skaðilig fyri framtíðar fiskiskap.

Til at lýsa hesi viðurskifti brúkar Hans Ellefsen tað spælteoretiska háttalagið, sum í stuttum snýr seg um „hvat, ið er besta strategiin hjá mær, tá eg veit, hvat hin parturin ger.“

Innihald

4 FLEIRI DEYÐFØDD HJÁ STØKUM ENN GIFTUM
Annika Skaalum

8 KLIENTILISMA Í FØROYSKUM VINNUPOLITIKKI
Kristoffur Laksá

12 STRÍÐIÐ UM PELAGISKU FISKASTOVNARNAR
Hans Ellefsen

16 DÚNHÆRDUR FJALLAKAMPUR ER NÝGGJUR
TRØLLAKAMPUR Í FØROYUM
Anna Maria Fosaa og Jens Kjeld Jensen

17 VANGAMYND: LANDSSJÚKRAHÚSIÐ SUM
GRANSKINGARSTOVNUR
Helgi Jacobsen

21 AT SYNGJA SEG ÚR TUNGLYNDINUM
Helgi Jacobsen

23 KVINNUR FØLA MEIRA PÍNU ENN MENN
Helgi Jacobsen

25 GRANSKINGARVERKÆTLANIR Á LANDSSJÚKRAHÚSINUM
eitt yvirlit

27 GRØNUR POLITIKKUR Í EINUM GRÁUM HEIMI
Regin Berg

30 TALGILD NÁMSFRØÐI OG TALGILDIR FRÁLÆRUMIÐLAR
Vár í Ólavstovu

36 EIN FLOGSUT KÚLA ÚR BOLOGNA
Dorete Bloch og Bjørki Geyti

38 FARGEN SUMMIT 2013

40 ALMENNUR FUNDUR UM ÍLEGUR OG ÍLEGUGRANSKING

Forsíðumynd: Maria Olsen

FRØÐI

1 / 2014

NORÐURLANDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG
GEVUR FRØÐI ÚT
© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045

Loyvt er at endurgeva út Frøði, um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar, má avtala gerast.

AVGREIÐSLA
Jarðfeingi, Brekkutún 1
Postmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR
Fróðskaparsetur Føroya
Søvn Landsins
Havstovan
Heilsuføðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NÝGGIR HALDARAR
kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI
fáast við at venda sær til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ
Fólksligar, vísindaligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundaleið- beining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI
Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við avgreiðsluna, telefon 357000, fax 357001, teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR
Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

RITUMBOÐSRÁÐIÐ
Símun V. Arge, forfrøðingur
Anna Maria Fosaa, plantuvistfrøðingur
Sámal T.F. Johansen, søgufrøðingur
Elin Súsanna Jacobsen, søgufrøðingur
Maria Dam, evnafrøðingur
Gunnar Bjarnason, búnaðarfrøðingur
Eilíf Gaard, havlívfrøðingur
Lis Mortensen, náttúruleikfrøðingur

GRAFISK FRAMLEIÐSLA
OG PRENT: Føroyaprent

SAMSKIPARI
Helgi Jacobsen

RITSTJÓRN
John Dalsgaard *formaður*
Maria Dam *nestforkvinna*
Vár í Ólavstovu *skrivari*
Janus Hansen *kassameistari*
Jóhannis Danielsen *nevndarlimur*.

FRÓÐSKAPARFELAG FØROYA
Heimasíða: www.frodskaparfelag.fo
Limagjald: 300 krónur um árið, at gjalda á konto í Eik Banka 9181-495.171.0
SWIFT code: EIKBFOTF
Iban-no: F056 9181 0004 9517 19
Minnist til at viðmerkja navn.

Savnsmynd – úr Søgusavninum í Vestmanna.

Fleiri deyðfødd hjá stökum enn giftum

Annika Y. Skaalum,
annikask@savn.fo
søgufrøðingur
Landskjalasavnið
Søvn Landsins & Ílegusavnið

At verða stakur uppihaldari hevur ongantíð verið lætt, og fyri hundrað árum síðan var tað uppaftur truplari enn nú. Tó kann tað tykjast marghátligt, at fleiri børn doyðu í móðurlívi ella undir føðing, tá mamman var ógift, enn tá hon var gift. Upp aftur løgnari kann tað tykjast, at lutfalsliga nógv fleiri slíkir tilburðir vóru í Føroyum, enn í grannalondum okkara, Íslandi og Danmark. Hendan greinin snýr seg um munin millum talið á deyðføddum í og uttanfyri hjúnalag í Føroyum, Íslandi og Danmark í árunum 1901-1905, og í trimum ymiskum økjum í Føroyum í árunum 1893-1904.

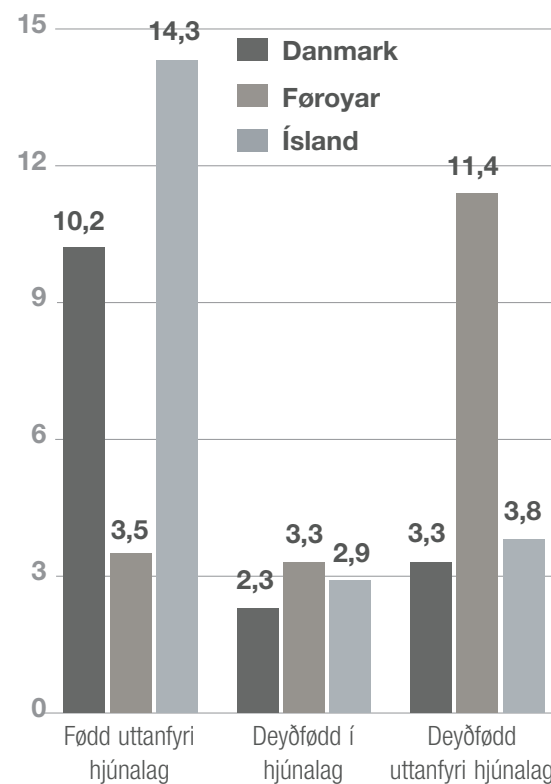
Skráseting av deyðføddum

Ymiskt hevur verið, hvussu deyðfødd børn vóru skrásett. Eftir 1860 vóru í danska ríkinum øll mett sum deyðfødd, sum í burðarløtuni ikki vístu týðilig tekin um lív.¹ Inntil miðskeiðis í 20. øld var tað mest vanligt, at børn vóru fødd heima. Ein ljósmóðir skuldi vera hjástødd, og hon tók støðu til, um og nær neyðugt var at tilkalla lækna, tá trupulleikar stungu seg upp. Í 1895 var útbúgvingartíðin fyri ljósmóður longd til 1 ár – hon hevði frammanundan verið ½ ár².

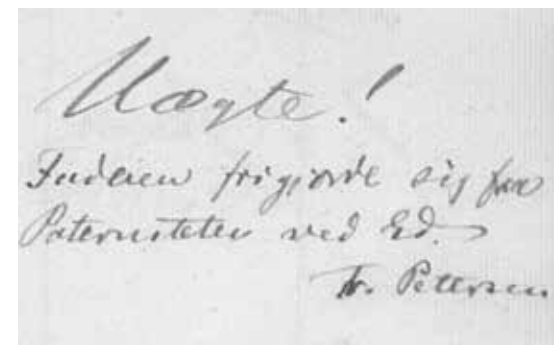
Fødd og deyðfødd í Føroyum, Íslandi og Danmark

Tað er ikki eitt ókent fyribrigdi, at ógiftar mammur fyrr fingi lutfalsliga fleiri deyðfødd børn enn giftar mammur. Hetta verður eisini nevnt í bóklingunum hjá Danmarks Statistik. Í tølum teirra fyri árinum 1900-1905 ber til at síggja, hvussu stóð til hesum viðvíkjandi í Føroyum, Íslandi og Danmark.

Talva 1

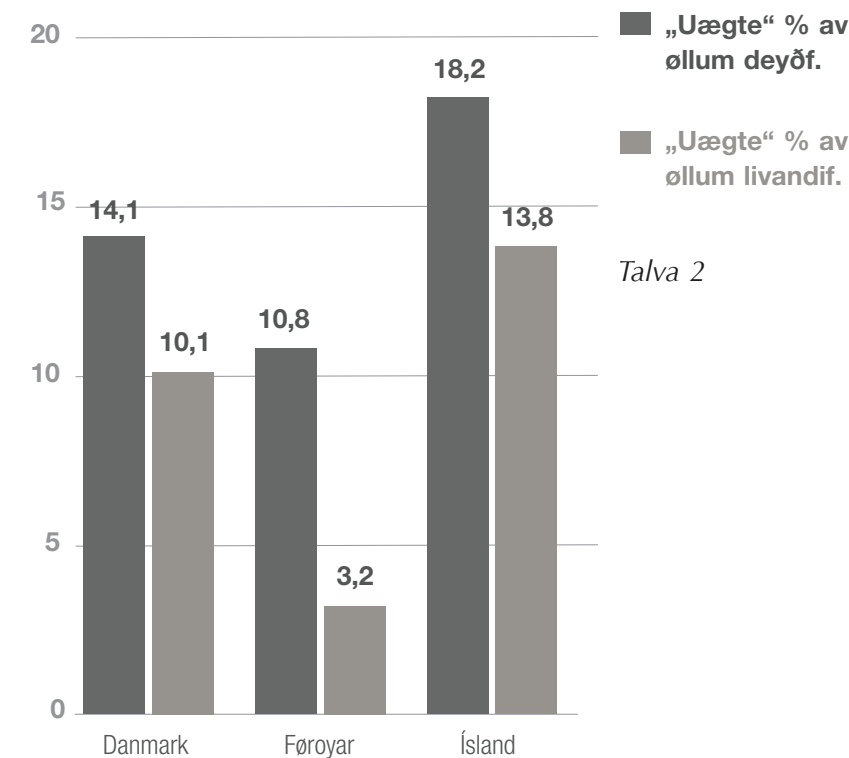

(Talva 1⁴) Har sæst greitt, hvussu Føroyar líktust burturúr báðum grannalondunum í tveimum av trimum førinum: Í fyrra lagi vóru lutfalsliga nógv færri børn fødd uttan fyri hjúnalag í Føroyum, og í øðrum lagi vóru nógv fleiri deyðfødd av hesum, sum vóru fødd uttanfyri hjúnalag.

Mynd 1: Viðmerking í kirkjubók fyri Suðuroy 1888. Í føroysku kirkjubókunum stóð altíð viðmerkt, um mamman var ógift, ella um barnið var „uægte“ – ein stytting av „uægteskabelig“ – og ofta bæði³.

Rokniháttur, ið brúktur verður í bóklingunum hjá Danmarks statistik, er at kanna, hvussu stórir partur av øllum livandi- og deyðføddum vórðu fødd uttan fyri hjúnalag.

Talva 2

(Talva 2) vísir, at í Føroyum var lutfallið millum deyðfødd uttanfyri hjúnalag og livandifødd uttanfyri hjúnalag trýggjar ferðir hægri enn í grannalondunum.

Føroyar vóru sostatt nógv øðrvísi á hesum øki, enn bæði Danmark og Ísland. Lutfallið millum dansku og íslensku tøluni er næstan eins – munurin er at finna í støddini á tølunum, har íslensku tøluni eru umleið fjórðingin hægri enn tey dansku, meðan tey føroysku líkjast frá hinum báðum, bæði í lutfalli og stødd.

HEIMILDIR:
Danmarks Statistik, Statistisk Aarbog, 10de Aargang 1905, 11de Aargang 1906 & 15de Aargang 1910, Udgivet af Statens Statistiske Bureau, København, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.

Danmarks Statistik, Statistisk Tabelværk, Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede, Udgivet af Statens Statistiske Bureau, København, Bianco Lunos Bogtrykkeri 1905.

Danmarks Statistik, Statistisk Tabelværk, Ægteskaber, Fødte og Døde i Aarene 1901-05, Udgivet af Statens Statistiske Bureau, København, Bianco Lunos Bogtrykkeri 1908.

Kirkjubøkur fyri Suðuroy, Sandoy, Vágar, Suður-streymoy, Norðurstreymoy, Eysturoy, Norðoyggjar 1893-1905.

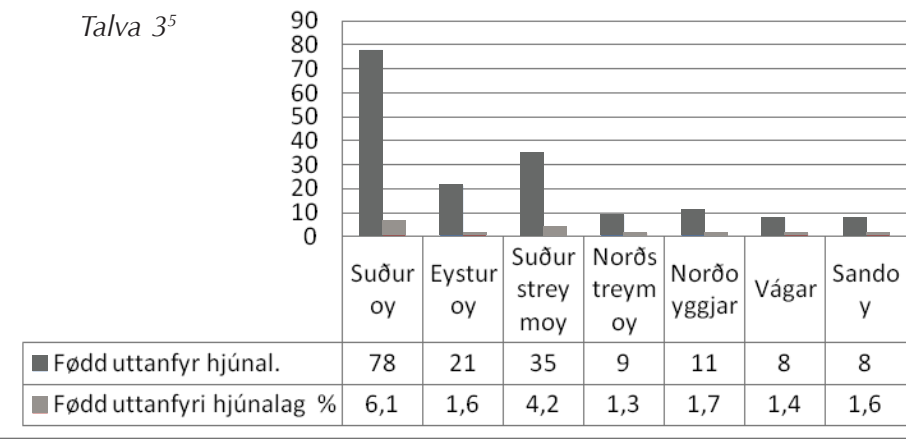
Fólkateljing 1906: http://www.history.fo/index.php?menu_id=33&content_id=33.

Osler, Mogens: Fødsels-hjælpens Historie, Medicinsk – Historisk Museum, Københavns Universitet, FADL forlag.

<http://jm.schultzboghandel.dk/upload/microsites/jm/ebooks/bet1350/kap3.html>.

Fødd uttanfyri hjúnalag kring landið 1893-1904

Talva 3⁵

Fødd uttanfyri hjúnalag – ymsastaðni í Føroyum

Skrásetingar í føroysku kirkjubókunum avdúka, at sera stórir munur eisini var á umrøddu tølum ymsastaðni í Føroyum. Í talvu 3 sæst lutfallið av føddum uttan fyri hjúnalag kring landið í árunum 1893-1904:

(*Talva 3*) Her sæst greitt, hvussu serliga Suðuroy, men eisini Suðurstreymoy, víkja frá hinum økjunum í landinum, sum øll liggja niðanfyri 2%. Havandi í huga, hvussu skjótt og tíðliga slupptíðin mentist í Suðuroy, kann tað vera freistandi at halda, at talið av føddum uttan fyri hjúnalag í ávisan mun kann brúkast sum mátistokkur fyri, hvussu nýtiðargjördur livihátturin í einum øki var.

Nøkur av eyðkennunum við nýtiðar samfeløgum er, at siðbundin familjugrundaður felagsskapur og

liviháttur viknar, at løntakarliviháttur og heilsuverk mennist og at dirvi at bróta siðvenjur økist. Afturat kemur, at bústaðartættleikin økist. Suðuroy og Suðurstreymoy vóru komin rættiliga langt í nýtiðar-gjerd og býargjerd – hóast fyrirteytirnar vóru ymiskar.

Suðuroy varð rættiliga bráðliga og ógvisluga nýtiðargjörd av fiskivinnu og fjöld av lágløntum tilflytarum júst í hesum tíðarskeiði. Suðurstreymoy við Havnini var hinvegin frá gamlari tíð umsitingarligur miðdepil í landinum, sum hevði við sær eina meira liðandi nýtiðartilgongd, og var í størri mun merkt av miðalstættar livihátti, við hægri størvum innan umsiting, handils-, heilsu- og tænastrúvinnu, handverkarum, arbeiðskonum, lærlingum og størvum og næmingum á real- lærara- og navigatiónsskúlum. Men meginparturin av Føroyum var um aldaskiftið framvegis at rokna sum bygdasamfeløg,

ið mest vóru eyðkend av siðbundnum landbúnaðarlivihátti við lágum bústaðartættleika.

Bústaðarmynstur og burðarmynstur

Um vit samanbera fólkateljingar og kirkjubøkur sæst, at fólkatal og burðartøl ikki altíð fylgjast at, eins og munurin á bygdasamfeløgnum og býarsamfeløgnum í Føroyum kemur greitt til sjóndar.

Í *talvu 4* sæst, hvussu ósamsvarandi mynstrið er. Í „Restini av landinum“, har flest fólk vóru fødd og búðu, vóru fæst fødd uttan fyri hjúnalag, og í Suðuroy, har fæst fólk búðu og næstflest vóru fødd, vóru flest fødd uttanfyri hjúnalag. Ein hugsandi frágreiðing er, at nógvir ungir, einsamallir tilflytarar fluttu til Suðurstreymoy og Suðuroy, og stóðu harvið uttanfyri siðbundna, sosiala eftirlitið hjá teimum nærmastu.

Deyðfødd uttan fyri hjúnalag ymsastaðni í Føroyum

Talvurnar eitt og tvey vístu at lutfalsliga flest deyðfødd uttan fyri hjúnalag vóru í Føroyum í mun til grannalondini. Hyggja vit nærri at føroysku tølunum sæst, at í siðbundna partinum av Føroyum vóru triggjar ferðir fleiri deyðfødd uttanfyri hjúnalag í mun til talið av deyðføddum í hjúnalagi. Í Suðuroy og Suðurstreymoy, sum vóru meira býargjörd, vóru hesi tøl ávikavist tvífalt so mong og ein triðing fleiri.

(*Talva 5*) Nógvar orsøkir kunnu vera til at børn doyggja í móðurlívi ella í sambandi við føðing. Men tað er bæði undrunarvert og áhugavert, at munurin er so stórir í Føroyum, landafrøðiliga sæð. Vit kunnu sum møguligar frágreiðingar ímynda okkum, hvussu víða tað mangan var um at fara hjá ljósmøðrunum í spjaddu økjunum í Føroyum, og hvussu siðbundin liviháttur eisini hevði við sær størri tolsemi og lagnutrúgv í samband við lív og

deyða, enn nýmótans lívsáskoðan hevur. Lutfalsliga talið á deyðføddum uttan fyri hjúnalag úti á bygð í Føroyum var í øllum førum fyra ferðir hægri, enn sama tal í býargjörda økinum í Suðurstreymoy. Í Suðuroy var hetta tvífalt so nógv, sum í Suðurstreymoy.

At tað vóru færri deyðfødd uttan fyri hjúnalag í Suðurstreymoy enn í Suðuroy, kann hava staðist av, at ungir tilflytarar til Suðurstreymoyar vóru undirlagdir miðalstættar livihátt, ið setti ávís, og stundum strong krøv til atferð, eins og fleiri ung finga betri lærdóm og vóru undir strangari eftirliti, enn tey ungu fiskafólkini, sum komu til Suðuroyar at vinna sær pening.

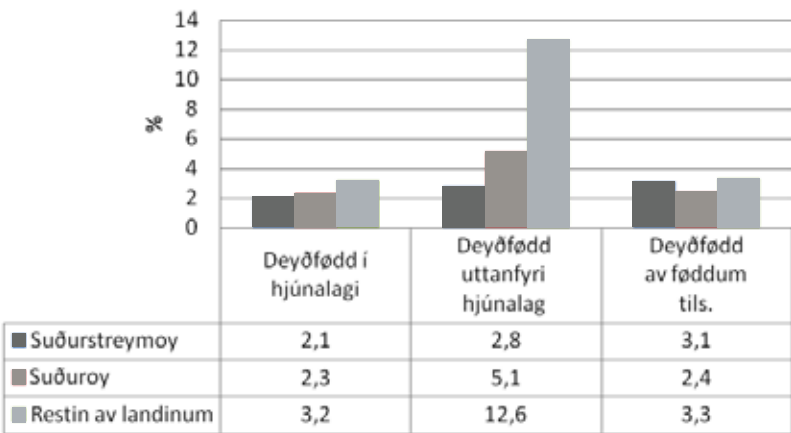
Um vit samanbera ymisku økini í Føroyum við fyrr umrøddu talvurnar fyri Danmark, Ísland og Føroyar, eru úrslitini fyri grannalondini og ymsu økini í Føroyum næstan meinlík, um Danmark og Havnin umboða miðalstættarsamfelagið, Ísland og Suðuroy umboða fiskivinnusamfelagið og umfatandi siðbundni parturin av Føroyum hóskaði umboðar Føroyar sum heild.

Munurin millum meira nýtímans partin av Føroyum og tann siðbundna, eins og munurin millum Danmark/Ísland og Føroyar, var eftir mín-um tykki so mikið stórir og meinlíkur, at tað kann fatast sum eitt dømi um, hvussu nýtímansgerð av samfeløgum skapar betri kor fyri lív og heilsu hjá ógiftum kvinnum.

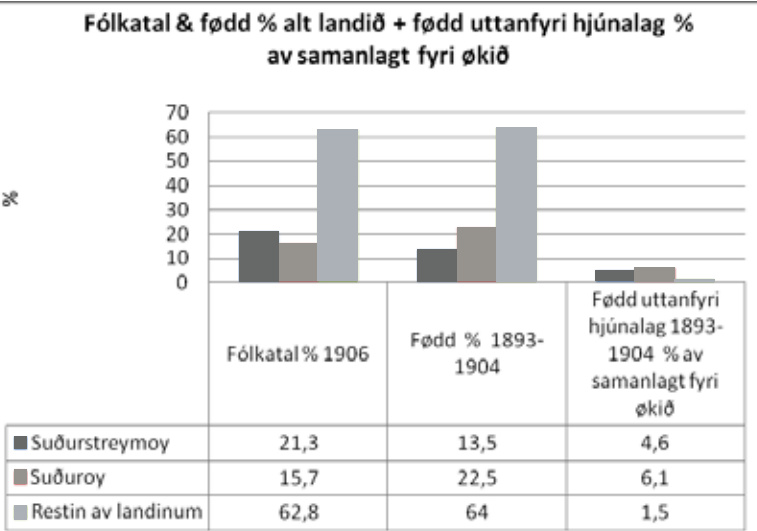
Tað stendur eftir og er áhugavert at kanna nágreiniliga, hvussu gongdin var áðrenn og aftan á hetta tíðarskeiðið, og samstundis at hyggja nærri at, hvat ljósmøðurprotokollir siga um burðarvekt og aldur hjá mammum, ella um frágreiðingar frá landslækninum kundu varpa meira ljós á møguligar orsøkir til hesi viðurskifti.

Talva 5

Deyðfødd í og uttanfyri hjúnalag í Føroyum 1893-1904

Talva 4⁶

NOTUR:

1 Statistisk Aarbog 10'de Aargang og Statistisk Aarbog 15'de Aargang. Fyri 1860 vóru børn mett sum deyðfødd, um tey doyðu upp til 24 tímar eftir føðing.

2 <http://www.jmhs.dk/E7AD2271-4CA9-4A4B-9D25-8EA748AEC338/FinalDownload/DownloadId-BE06F8F30186E7E8BC6239E9164BB5A3/E7AD2271-4CA9-4A4B-9D25-8EA748AEC338/PDF-files/Obstetrik.pdf> s. 47.

3 Á mynd 1 sæst eisini, at tað var jurisdikt gððkent, um ein ásettur pápi svór eið upá ikki at verða pápi at einum barni. Blóðroynd var fyrstu ferð brúkt sum amboð til at strika faðirskap í Danmark í 1926: <http://jm.schultzboghandel.dk/upload/microsites/jm/ebooks/bet1350/kap3.html>.

4 Danmarks Statistik, Statistisk Aarbog, 10de Aargang 1905.

5 Kirkjubøkur 1893-1905.

6 Fólkateljing 1906.

Klientilisma í føroyskum vinnupolitikki

Í eftirkrígstíðini vóru allar fortreytirnar fyri klientilismu í føroyskum vinnupolitikki til staðar, og hesin hátturin hjá politikarum at umboða sínar veljarar bleiv ráðandi fram til kreppuna í 90-árunum. Við styrktari vinnulóggávu og umsiting av vinnumálum, eru fortreytirnar fyri klientilismu tó munandi verri í dag, hóast klientilisma enn ræður innan partar av fiskivinnuni á sjónum.

Kristoffur Laksá,
kl@estra.fo
stjórn málafrøðingur, MA

Í masterritgerð mínari „Føroyskur vinnupolitikkur 1948-2010“ snúði ein partur seg um politiska umboðan, har hugt varð nærri at, hvussu sambandið er millum politikarar og veljarar, og á hvønn hátt hetta hevur ávirkað færdar politikkin. Komið var fram til, at klientilisma er ein umboðanarháttur, sum í føroyskum vinnupolitikki var ráðandi til kreppuna tíðliga í 1990’unum.

Meðan fortreytir fyri klientilismu eru burtur í flestu vinnum í dag, so vísti ritgerðin, at fortreytir framvegis eru fyri klientilismu í fiskivinnuni. Greiningar vístu, at klientilisma framvegis stendur sterk, tá umræður umsiting av fiskivinnu í Føroyum.

Klientilisma

Tá vit her tosa um politiska umboðan og umboðanarhættir, verður hugsað um sambandið millum politikarar og veljarar. Talan er ikki bara um sambandið millum einstakar veljarar og politikarar, tí politisk umboðan fevnir nógv breiðari. Sigast kann, at alt samfelagið, bæði einstaklingar, vinnulív og felagsskapir av ymiskum slagi, hava eitt samskipti við politisku skipanina, og harvið lata tey seg onkursvegna umboða.

Klientilisma er ein umboðanarháttur, har atkvøður verða býttar um við ymiskar tænastrur. Bob Jessop vil vera við, at klientilisma kann allýsast sum ein umboðanarháttur, har politiskur stuðul verður býttur um við serligan framhjárætt. Simona Piattoni hevur eina eitt sindur øðrvísi allýsing. Hon sigur, at klientilisma er handil við atkvøðum og flokksstuðli annars afturfyrir politiskar og umsitingarligar avgerðir um avmarkað tilfeingi.

Klientilisma byggir á sambandið millum patron

og ein ella fleiri klientar. Patronurin er verjin hjá klientunum, og klientarnir eru teir vardu. Vit kunnu eisini siga, at politikarin er patron, og veljararnir eru klientar. Ofta verður sagt, at sambandið teirra millum byggir á eitt ólíka styrkislutfall, men samstundis má havast í huga, at sambandið er frívillugt, og annar parturin kann sostatt enda tað, um hann ikki er nøgdur við tað, sum hann fær burturúr tí. Piattoni heldur, at rættast er at tulka viðurskiptini sum ein reinan bítishandil. Tá tosað verður um sambandið millum patron og nakrar klientar, kann ein fáa fatan av, at vit hava við einstaklingar at gera, men soleiðis nýtist ikki at

Mynd:
Maria Olsen

vera. Klientilisma kann fevna um heilar vinnufelagsskapir, fakfeløg, lokaløki ella valdømi.

Klientilisma ávirkar javnvágina millum ymisk atlit, tá avgerðir skulu takast. Tey serstøku atlitini hjá klientunum koma soleiðis í fyrstu røð og tey almennu hjá samfelagnum í aðru røð. Tað merkir, at politiskir flokkar í eini klientilistiskari skipan eru stýrdir av áhugamálanum hjá klientunum heldur enn av yvirskipaðum hugsjónum.

Fortreytir fyri klientilismu

Men hví fær klientilisma fótin fyri seg í summum londum, og ikki í øðrum? Sambært Martin Shefter virkar eitt sterkt og vælverkandi embætisverk forðandi fyri at klientilisma skal mennast og koma fyri seg. Hetta merkir, at gróðrabotnurin fyri klientilismu er vánaligur, um embætisverkið er sterkt, áðrenn fólkaræðisligar skipanir verða settar á stovn. Júst hetta verður hildið at vera ein av orsøkunum til, at klientilisma ikki hevur fingið fótin fyri seg í teimum skandinavisku londunum, har embætisverkið var sterkt, áðrenn fólkaræðið varð sett á stovn.

Staðfestast kann, at tá Føroyar finga lóggávuveld við heimastýrslógini í 1948, var onki føroyskt embætisverk. Hetta gjørdi, at tann nýstovnaða umsitingin hjá heimastýrinum var lítil og veik, og hon var ikki før fyri at tryggja neyðugu javnvágina við politisku skipanina. Helst hevur hetta verið viðvirkandi til, at grundarlagið fyri klientilismu var lagt í Føroyum.

Christopher Clapham vísir á, at í øllum samfeløgum eru felagsskapir, bólkur og einstaklingar, sum arbeiða fyri sínum egna áhugamálanum, leyst av ella í beinleiðis móstríði við, hvat er samfelagnum at gagni, og sum fyri at náa sínum málum vilja undirgrava ella beinleiðis sleppa uttanum tær almennu avgerðartilgongdirnar.

Tað er tó ikki altíð, at hetta hevur klientilismu við sær. Sambært Clapham skulu fyra fortreytir verða uppfyltar, fyri at klientilisma skal kunna fóta sær.

Fortreyt 1: *Politikarin má hava ræði á týðningarmiklum tilfeingi, og politikarin má vera førur fyri at kunna veita útvaldum veljarum hetta.*

Fortreyt 2: *Politikarin tørvar atkvøður frá veljarunum afturfyrir latið tilfeingi.*

Fortreyt 3: *Veljararnir kunnu ikki fáa tilfeingi aðrastaðni ella aðrar vegir.*

Fortreyt 4: *Hvorki reglur ella alment viðurkend siðvenja er fyri útlutan, og tí kann tilfeingið verða býtt eftir privatum ella persónligum metingum.*

Tær fyra fortreytirnar, sum sambært Clapham eru grundleggjandi fyri, at klientilisma skal koma fyri

seg, vóru eisini til staðar í føroyska samfelagnum. Politikarar (patronarnir) høvdu ræði á týðningarmiklum tilfeingi t.d. stuðli til vinnuna; veljarar (klientarnir) kundu lata politikarum atkvøður til val sum takk fyri tænastrur; tað var ikki møgult hjá klientum at taka seg saman og fáa tilfeingi uttan um politisku skipanina; og Føroyar høvdu ikki eina skipan við stuðli, sum var gjøgnumskygd ella bygd á væl skilmarkaðar grundreglur, sum vóru alment góðtiknar.

Sostatt kann sigast, at Føroyar høvdu allar fortreytir fyri at utvikla samfelagsskipanir, sum bygdu á klientilistiskar tankar.

Klientilisma sum politiskt amboð

Staðfestast kann, at klientilistisk skipan fekk fótin fyri seg aftan á heimastýrslógina. Í vinnupolitikki kom klientilistiska hugsanin greitt til sjóndar, tá farið var undir at endurnýggja fiskiskipaflotan miðskeiðis í 1950’unum. Politikarar vóru samdir um, at politiska skipanin átti at spæla ein stóran leiklut í útbyggingini. Hetta skal eisini skiljast við støði í, at búskaparliga støðan var sera vánalig, og arbeiðsloysið var stórt. Politikarar sóu tað sum sína ábyrgd at byggja fiskiflotan upp aftur. Gamla mynstrið var, at lótingslimir vóru valdir fyri eitt øki, og tað var týðningarmikið at útvega skip og harvið arbeiðspláss til fólkið í økinum.

Skipanin við klientilismu setti politisk krøv til eina ávísa javnvág í býtinum av skipum til ymisk øki í landinum. Fyri at tryggja ta neyðugu undirtøkuna á tingi fyri tí færdar politikkinum var tað av týðningi, at politikarar úr øllum landinum kendu tað, sum at teirra øki fekk sín part av skipunum.

Siðvenja er, at umboð fyri fiskivinnuna koma í Tinganes at heilsa upp á politikarar, tá nýggj landsstýrir verða skipað.

Mynd: Helgi Jacobsen

„Tað hevur óivað styrkt sambandið millum politikarar og umboð fyri lokaløkini, at vinna og fakfeløg á staðnum hava staðið saman sum klientar.“

„Fortreytir eru til staðar fyri klientilismu í fiskivinnuni. Eyðkennini í samskiftinum millum vinnu og landsstýrismann og títtleikin í hesum samskihti benda eisini á, at talan er um eina skipan, sum minnir um klientilismu.“

Tá uppskot vóru um at byggja skip, so varð vanliga skilað til, at skipini skuldu býtast soleiðis, at flest møguligar bygdir kundu njóta gott av hesum.

Tað er onki at ivast í, at umboð fyri vinnuna á staðnum hava sæð lögtingslimin sum teirra mann, uttan mun til hvønn politiskan lit talan var um, og dúgliga varð samskipt.

Tað hevur óivað styrkt sambandið millum politikarar og umboð fyri lokaløkini, at vinna og fakfeløg á staðnum hava staðið saman sum klientar. Tað vóru veljarar í økinum, sum vóru klientar og ikki seráhugamál í økinum. Hetta hevur gjørt, at tað ikki hevur verið møguligt hjá politikaranum at flutt loyalitetin frá einum klienti til ein annan; øll hava verið í sama báti.

Út frá teimum lögtingsmálum, sum vóru viðgjørd í ritgerðini, og teimum samrøðum, sum vóru gjørdar, er tað lítið, sum bendir á, at klientilisman hevur verið beinleiðis knýtt at flokspolitisku skipanini. Heldur er tað so, at klientilisman hevur snúð seg um lokaløki, soleiðis at valdi lögtingslimurin hevði til uppgávu at røkja áhugamálini hjá bygdini ella valdøminum, og um hann gjørdi tað gott, so varð hann afturvaldur.

Eftir mínum tykki er ongin ivi um, at klientilisman hevur havt stóra ávirkan á føroyskan vinnupolitikk hetta tíðarskeiðið. Tað, sum merkir vinnupolitikkin í tíðarskeiðnum, er, at gjørdar eru skipanir til at endurnýggja skipaflotan, farið er undir at byggja flakavirkir í stórum tali, og politiska skipanin er klár til at hjálpa við lánnum og veðhaldum, tá virkir og skip eru í trupulleikum. Teir einstøku lögtingslimirnir, patronarnir, hava spælt ein stóran leiklut, tí teir hava hvør í sínum lagi roynt at hjálpa sínum klientum alt, teir hava verið mentir. Tað er eitt vanligt sjónarmið, at íløgurnar í skip og serliga flakavirkir hetta tíðarskeiðið hava verið alt ov stórar. Eftir mínum tykki er tað júst klientilistiska skipanin, sum hevur gjørt tað trupult at halda aftur, tí øll politiska skipanin var undirløgd krøvunum frá klientum í teimum ymisku økjum og megnaði tí ongantíð at siga, at nú eru t.d. nóg nógv flakavirkir í Føroyum.

Kreppan broytir vinnupolitikkin

Mangt broyttist við kreppuni tíðliga í 1990-árunum. Nógvar skipanir vórðu broyttar, og hetta ávirkaði í stóran mun umstøðurnar hjá klientilismuni. Eitt nú var ein nýggj stýrisskipanarlóg samtykt í 1994, har m.a. skipanin við at lögtingslimir høvdu ávirkan á fyrisiting gjøgnum lögtingsnevndirnar, varð avtikiin. Vinnupolitiskt varð farið undir at orða ein yvirskipaðan vinnupolitikk, sum bygdi á markn-

„Politiskir flokkar í eini klientilistiskari skipan eru stýrdir av áhugamálunum hjá klientunum heldur enn av yvirskipaðum hugsjónum“

aðarbúskap og liberalar hugsjónir. Aðaltátturin var, at nú skuldi tað almenna arbeiða við at geva vinnuni greiðar karmar at arbeiða undir, og so skuldi vinnan arbeiða innan fyri hesar karmarnar. Sostatt kann sigast, at vinnupolitikkurin gjørdist studningsveikur og generellur, og almenni leikluturin sera lítil.

Hetta hevur havt við sær, at vinnulívsfólk ella fyrirøkur bert í avmarkaðan mun venda sær til landsstýrismannin. Tær hava sum so ikki brúk fyri honum, tí at tað arbeiðið, sum verður gjørt í Vinnu-málaráðnum, er lóggávu- og kunngerðararbeiði, og tað er generelt. Hetta merkir ikki, at vinnulívsfólk ikki royna at ávirka landsstýrismannin politiskt. Sjálvsagt gera tey tað, men tá tosa vit um lobbyismu á pluralistiskum grundarlagi, har vinnulívsfólk vilja hava landsstýrismannin at reka ávísan politikk, og ikki klientilismu, har landsstýrismaðurin fær atkvøður afturfyri at lata ávísam fyrirøkum burturav einum tilfeingi, sum hann ræður yvir, t.d. stuðul, loyvir ella líknandi.

Uppsjóvar- og fjarfiskiskapur hanga eftir

Meðan fortreytirnar fyri klientilismu eru burtur í flestu vinnum í dag, so er hetta ikki galdandi fyri fiskivinnuna. Hóast stuðulin er minkaður niður í nærum onki, so eru framvegis fortreytir fyri klientilismu í fiskivinnuni. Øll loyvisumsiting liggur framvegis beinleiðis hjá landsstýrismanninum, og hetta hevur við sær, at landsstýrismaðurin skal taka støðu til, hvør skal fáa fiskiloyvir, og hvussu kvotur skulu býtast. Talan er í nógvum førum um stór virðir, og tað førir við sær eina harða kapping millum reiðaríir um at fáa atgongd til tilfeingið.

Í teimum veiðubólkum, har umsitingin av fiskiskapinum er væl regulerað í lóggávu ella kunngerðum, er rættuliga greitt, hvussu fyrisítast skal. Í øðrum veiðubólkum eru tó ikki gjørdar greiðar mannagongdir, sum avgera, hvussu fiskiskapurin skal skipast. Fiskidagaskipanin er regulerað í lóggávu, men hon fevnir bara um botnfisk á føroysku landleiðunum, tað vil siga fyrst og fremst upsa, tosk og hýsu.

Harafturímóti liggur allur uppsjóvarfiskur, umframt allur fiskiskapur á fjarleiðum uttan fyri

fiskidagaskipanina. Her hevur landsstýrismaðurin sostatt rættiliga víðar ræsir í síni umsiting.

Fortreytirnar fyri klientilismu, sum Clapham nevnr, eru allar til staðar í føroysku fiskivinnuni í dag. Spurningurin er so, hvussu samskipti fer fram millum fiskivinnuna og landsstýrismannin, og um tað kann sigast at byggja á klientilismu.

Í sambandi við ritgerðina hevði eg samrøðu við fyra reiðarar. Teir vildu allir vera við, at tað fyrigongur eitt sera stórt samskipti millum landsstýrismannin og einstakar reiðarar. Talan er bæði um samskipti, har ávísir reiðarar vilja tryggja sær nøkur rættindi, og samskipti, har aðrir reiðarar vilja tryggja sær, at teir ikki missa nøkur rættindi.

Reiðararnir vilja vera við, at tá stór virðir verða givin út uttan greiðar reglar ella mannagongdir, so skapar tað ein øgiligan ótryggleika og er við til at sáa íva um, hvørt alt nú fer rætt fram. Tað ger, at reiðarar brúka eina øgiliga orku uppá at tosa við landsstýrismannin fyri at tryggja sær fyrimun ella fyri at tryggja sær, at teir ikki verða fyri vanbýti.

Sostatt kann staðfestast, at fortreytir eru til staðar fyri klientilismu í fiskivinnuni. Eyðkennini í samskiftinum millum vinnu og landsstýrismann og títtleikin í hesum samskipti benda eisini á, at talan er um eina skipan, sum minnir um klientilismu. Sigast kann ið hvussu er, at tá bæði landsstýrismaðurin og vinnan samskipta so dúgliga um einstøk mál, so skal tað vera løgið, um ikki báðir partar føla, at teir fáa okkurt burtur úr hesum samskipti. Vit skulu hugsa um, at ein fortreyt fyri klientilismu er, at bæði patron og klientar skulu hava áhuga í sambandinum, annars dettur tað niðurfyri. Við øðrum orðum, kann annar parturin einsamallur enda ein tílikan umboðarhátt.

Hóast staðfestast kann, at klientilisma framvegis er virkin í samband við fiskivinnuumsiting, so er tó nógv broytt. Tann klientilisman, sum vit kenna

frá fyrr, var bygd upp rundanum lokalpolitikk, har semja var um, at fremsta uppgávan hjá politisku skipanini var at tryggja virksemi og arbeiðspláss um alt landið.

Sigast kann, at tað var ein felags fatan millum politikarar, vinnulívsfólk, umboð fyri løntakarar og veljarar annars, hvør uppgávan hjá lögtingslimum var, nevniliga at arbeiða fyri menning, virksemi og arbeiðsplássum í sínum valdømi. Tí kunnu vit siga, at klientilistiska skipanin hevði undirtøku bæði millum manna og í politisku skipanini, ella við øðrum orðum, legitimiteturin var til staðar.

Samfelagsbroytingar ávirka fortreytirnar

Broytingarnar vit hava sæð í føroyska samfelagnum seinnu árinum hava broytt og fara helst eisini framvegis at broyta fortreytirnar fyri klientilismu.

T.d. at valskipanin er broytt til, at vit í dag bert hava tað eina valdømið, hevur stóran týdning. Hetta merkir, at tann gamli felagsnevnrin fyri klientilismu er burtur, og tí hava vit í dag eina rúgvu av patronum í kapping, sum skulu røkja klientar sum hava ógvuliga ymisk áhugamál. Hetta ger, at skipanin verður minni gjøgnumskygd, tí tað verður ógjørligt at síggja, hvør arbeiðir fyri hvørjum áhugamálum, og hvussu galdið verður, tá atkvøður skulu gevast.

Hetta merkir, at felagsfatanin av, hvørji høvuðsatlit politiska skipanin skal hava í samband við umsiting av okkara fiskatilfeingi er burtur. Utan hesa felagsfatan hevur klientilisman í fiskivinnuni mist sín legitimitet. Tí kann roknaðast við, at politiska skipanin verður noydd at semjast um ein øðrvísi hátt at útluta okkara fiskatilfeingi, tí í longdini ber neyvan til at hava eina skipan, sum partar av vinnuni, politisku skipanini og samfelagnum ikki hava álit á.

Vinnuumboð eru altíð at síggja á áhoyraraplássunum í lögtinginum, tá fiskidagarnir verða ásettir.

Mynd: Helgi Jacobsen

„Klientilisma er handil við atkvøðum og floksstuðli afturfyri politiskar og umsitingarligar avgerðir um avmarkað tilfeingi.“

– Simona Piattoni

Stríðið um pelagisku fiskastovnarnar

Ferðandi fiskastovnar hava allar tíðir verið grundarlag undir ósemjum. Tað kemst av, at tað, sum ein partur ger við stovnin, hevur ávirkan á, hvat hin parturin kann fáa burturúr. Fyri Føroyar eru teir pelagisku stovnarnir, svartkjaftur, sild og makrelur, serliga týðningarmiklir. Í hesi greinini viðger Hans Ellefsen, búskaparfrøðingur, spurningar um ferðandi fiskastovnar út frá einum spælteoretiskum sjónarmiði.

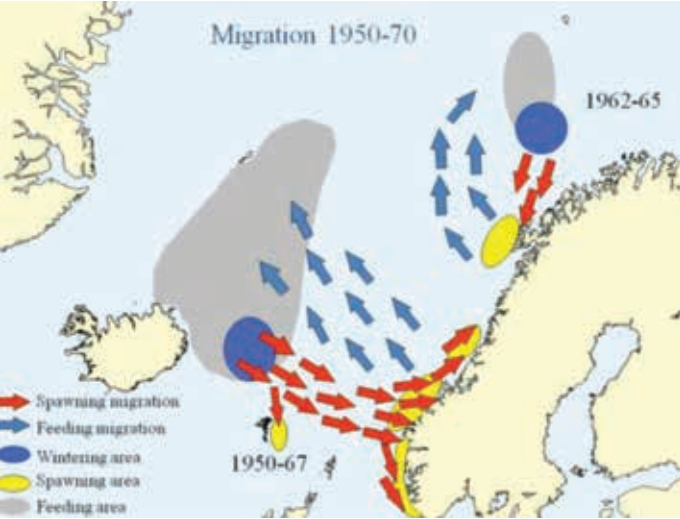
Hans Ellefsen,
hans.ellefsen@fisk.fo
búskaparfrøðingur, Ph.d.

Føroyar eru als ikki eindømi, tá tosað verður um at bróta út úr eini fiski-veiðuavtalu fyri at fiska meiri enn hini. Londini í Norðuratlantshavið hava øll gagnnýtt ferðandi fiskastovnar seinastu øldina. Nøkur fá ár frá 2007-09 vóru avtalur um allar trýggjar ferðandi fiska-stovnarnar sild, svartkjaft og makrel. Men annars hevur ósemja verið um minst ein av hesum stovnum (*sí talvu 1*). Ósemjur eru ikki góðar fyri burðar-dygga gagnnýtslu av fiskastovnum. Og allir partar hava onkuntíð sagt seg vera ónøgdar við sín part og eru farnir út at fiska meira enn teir sambært hinum pørtunum hava rætt til. Tað er tí ikki nakað eindømi, at Føroyar eru í ósemju við hini londini um sild og makrel, og at Føroyar fiska meira, enn hini londini halda Føroyar hava rætt til.

Til høgri er ein stuttur samandráttur av søgunum um hesar fiskastovnar.

Talva 1. Strandarlandasemjur um uppsjóvarfiskastovnarnar. Grønt merkir, at semja er um ein býtislykil, reytt merkir ósemja um býtislykil.

Ár	Norðhavssild	Makrelur	Svartkjaftur
96			
97			
98			
99			
00			
01			
02			
03			
04			
05			
06			
07			
08			
09			
10			
11			
12			
13			

Mynd 1. Ferðamynstur 1950-1970

Sild

Søgan um sildina eftir seinna verðaldarbardaga er long. Satt sildarok var í fimti- og sekstiárunum, eisini undir Føroyum. Sildin „hvarv“ seinast í sekstiárunum. Í 25 ára tíðarskeiðinum eftir hetta til mitt í nítiárunum varð nærum eingin sild fiskað í Norðuratlantshavi. Í 1995 var sildin komin aftur og tí sessaðust londini, Føroyar, Noreg, Ísland og Russland, við samráðingarborðið at samráðast um, hvussu sildin skuldi býtast. Hetta býtið varð gjørt við grundarlagi í ferðing-armynstrinum, sum tað var í fimti- og seksti-árunum. ES var tá ikki nøgt við at vera uttanfyri, og í 1996 valdi ES at fiska 150 tons í altjóða sjógvi. Hetta gjørdi, at nýggj avtala varð gjørd í 1997, har ES var við. Í 2003 valdi Noreg at taka seg úr avtaluni um sild, tí Noreg var ikki nøgt við býtið. Í fyra ár fiskaði Noreg tað, sum landið helt seg hava rætt til. Soleiðis var nýggj avtala millum strandarlondini gjørd í 2006 fyri 2007, har Noreg fekk ein størri part. Til seinast fóru Føroyar úr sildaavtaluni í 2013, tí Føroyar vóru ikki nøgdar við býtið frá 2007. Føroyar halda uppá, at ferðingarmynstrið er broytt so mikið nógv frá fimti- og sekstiárunum (*sí mynd 1*), og serliga seinastu árin, at grundarlagið undir býtinum skuldi gerast av nýggjum. Hetta arbeiðið við at greina núverandi ferðingarmynstur er nú í gongd.

Makrelur

Fyrsta makrelavtala varð gjørd millum ES, Noreg og Føroyar í 1999 fyri fiskiskapin í 2000. Føroyar høvdu tá lítið av makrelfiskiskapi at vísa á, men russar fiskaðu nøkur tons á okkara øki í áttati- og nítiárunum. Hetta gjørdi, at Føroyar fingi ein avmarkaðan part av makrelinum. Í 2007 fór Ísland at fiska makrel, tí makrelurin ferðaðist so langt norður og vestur, at hann var nógv í íslenskum sjógvi. Ísland gjørdi eins og ES gjørdi í 1996 vegna sildina og fiskaði sær rættindi til at koma upp í eitt framtíðarbýti. Ísland gjørdist strandarland í 2010, men er enn ikki komið upp í nakað makrel-býti. Føroyar fóru úr samstarvinum í 2010 og valdu tá at áseta sær sína egnu kvotu. Framvegis er ongin avtala um makrelin millum strandar-londini.

Svartkjaftur

Hesin fiskur gjørdist kendur um okkara leiðir, tá fleiri svartkjaftabátar vórðu bygdir í áttatiárunum. Eisini fiskaðu russar nógvan svartkjaft hjá okkum øll árin frá 1977 afturfyri toskakvotur í Barents-havinum. Samráðingar vóru í nógv ár um svart-kjaftin, ið endaðu við einum býti í 2006. Fyri at tryggja sær eitt betri býti í endaligu avtaluni, fiskaðu øll londini nógvan svartkjaft fram til 2006. Avtalan um svartkjaftin er framvegis galdandi (desember 2013).

„Tað tykist sum tað hevði verið betri fyri støðufesti at havt eina felags avtalu um allar fiskastovnarnar“

Hví gera avtalur?

Tey árin, tá eingin avtala er um pelagisku fiskastovnarnar, verða fiskastovnarnir ovfiskaðir í mun til tað, sum lívfrøðingar mæla til (*sí mynd 2*). Ovurfisking skaðar framtíðar fiskiskap og tí er tað týðningarmikið at gera millumlanda avtalur. Tann meira yvirskipaði spurningurin er, hvussu avtalur kunnu gerast, sum í longdini eru støðugar. Støðugar avtalur eru tær, sum ikki føra til ósemjur.

Háttalagið (*metodan*), sum hetta verður greinað eftir her, er tann sokallað spælteoriin. Spælteori er analysan av interaktión millum partar. Hetta er eitt øki innan búskaparfrøði, sum verður brúkt, tá fleiri partar taka avgerðir samstundis, og neyðugt er at hugsa strategiskt.

Spurningurin í spælteori er, hvat ið er besta strategiin hjá mær, tá eg veit, hvat hin parturin ger. Serliga áhugaverd er tann sokallaða „Tragedy of the Commons“ hjá Hardin (*1968*).

Søgan stavar frá Onglandi, har kýrnar vóru á

einum felags øki, sum var alt ov nógv troytt. Fyri tann einstaka bóndan gav tað meining at lata allar kýrnar koma á bøin, men fyri neytafylgini undir einum var tað best at avmarka atgongdina. Hetta kann fòrast beint yvir á fiskiskap og ovurfisking, tí havið er at roknað sum eitt felags øki.

Avtalur í søguni

Søguliga eru tað ikki bara gjørdar avtalur um fiskastovnar. Longu í 1911 varð fyrsta avtalan av hesum slag gjørd millum fyra partar í Kyrrahavinum. Hendan avtalan var um kópar. Hon var sera væl-eydnað, tí hon helt í 70 ár, og tá var eingin marknaður longur fyri kópaskinn. Hendan avtalan varð gjørd soleiðis, at hon gav øllum pørtunum eina orsök til at vera verandi í avtaluni, og tí var eingin orsök hjá nøkrum parti at bróta avtaluna.

Fyrst av øllum skal tað vera ein orsök til at samstarva. Tað vil siga, at samlað skulu partarnir fáa okkurt burturúr at samstarva. Eisini er neyðugt,

at hvør partur í minsta lagi fær tað burturúr, sum hann hevði fingið, um eingin avtala var. Til seinast má byrgjast fyri at triði partar máa grundarlagið undan avtaluni.

Eisini innan heilt onnur økir verða avtalur gjørdar. Her verður hugsað um altjóða avtalur um umhvørvisspurningar. Tvær kendar avtalur um umhvørvisspurningar eru Kyoto og Montreal avtalurnar. Kyoto avtalan er um at minka CO₂ útlátið, meðan Montreal avtalan er um at minka útlátið av ávísam gassum og harvið verja osonlagið. Montreal avtalan hevur eydnast nógv betur enn Kyoto. Orsøkin kann forklárast við spælteori og við at hyggja at, hvussu avtalurnar eru gjørdar. Ma. eru menningarlond ikki partur av Kyoto avtaluni, og tí kunnu tey ríku londini flyta teirra framleiðslu til menningarlond.

Viðvíkjandi Montreal avtaluni gekk hon í stuttum út upp á at banna freon í m.ø. køliskápum, fyri at verja osonlagið, og hendan avtalan hevur víst seg at virka sera væl, tí tá var allur heimurin við, og øll londini fingi nakað burturúr at verða í samstarvinum.

Nýggj vitan

Undirritaði hevur skrivað ph.d.-ritgerð um avtalur um pelagisku stovnarnar og hvussu hesar kunnu gerast støðugar, sum merkir, at avtalurnar halda í langa tíð.

Í ritgerðini verður fyrst staðfest, at tað er verri at gera avtalur, um tað eru fleiri partar, sum skulu semjast. Serliga verður hugt at makrelinum, har tað upprunaliga vóru trý lond (*ES, Noreg og Føroyar*) og so legðist eitt fjórða land afturat (*Ísland*). Víst verður á, at tað er møguligt at gera eina avtalu um makrel við trimum pørtum. Men um ein fjórði kemur inn, er tað akkurát nóg mikið til, at tað loysur seg hjá smærru pørtunum at bróta út úr avtalunum. Smærru partarnir í hesum sambandi eru Ísland og Føroyar, og hesir fáa nú meira við ikki at samstarva, enn við at samstarva, og tí er tað ein orsök hjá teimum at bróta út. Hinvegin kann munurin í prísnum (*makrel hevur meira virði um heystið, tá hann kann fiskast í norskum sjógv*) verða við til at avtalan gerst støðugari, tí tá vilja allir partar gera avtalu. Mín gransking vísir, at serliga smáir partar eru verri at fáa samstarv í lag við.

Eisini havi eg kannað, um tað hjálpir uppá støðufestið í eini avtalu at blanda fleiri viðurskifti í eina avtalu. Í ritgerðini verður hugt at einari samlaðari avtalu um sild og makrel, sum vísir seg at gera avtalurnar støðugari. Ein annar háttur at blanda onnur viðurskifti uppí, er til dømis núver-

andi støðan, har ES leggur handilsfórðingar fyri Føroyar og Ísland. Kanska fer hetta at noyða Føroyar og Ísland at gera avtalu. At ES á hendan hátt kann tvinga sín vilja ígjøgnum átti í teorini eisini at givið støðugar avtalur.

Til seinast havi eg hugt eftir, um samanhangur er millum stovnsstødd av makreli, og um hann er í íslenskum sjógv. Síðan 2007 hevur stovnsstøddin á makreli sambært ICES verið omanfyri 3.5 milli-ónir tons og júst hesi somu árin hevur makrelurin verið í íslenskum sjógv. Men loysir tað seg hjá teimum upprunaligu strandarlondunum (*ES, Noreg og Føroyar*) at fiska stovnin niður soleiðis, at makrelurin ikki kemur í íslenskan sjógv? Her vísa úrslitini, at tað í nøkrum fòrum er eitt gott hugskot fyri teir upprunaligu partarnar at fiska stovnin niðurum 3.5 milli-ónir tons, tí so skal Ísland ikki hava ein part. Hetta kann fòrast víðari til svartkjaftaavtaluna, ið varð gjørd júst tá útbreiðslan av svartkjaftinum var stór, og tí fingi íslendingar eisini ein stóran part í teirri avtaluni.

SPURNINGURIN Í SPÆLTEORI ER, HVAT IÐ ER BESTA STRATEGIIN HJÁ MÆR, TÁ EG VEIT, HVAT HIN PARTURIN GER. SERLIGA ÁHUGAVERD ER TANN SOKALLAÐA „TRAGEDY OF THE COMMONS“ HJÁ HARDIN (1968).

Søgan stavar frá Onglandi, har kýrnar vóru á einum felags øki, sum var alt ov nógv troytt. Fyri tann einstaka bóndan gav tað meining at lata allar kýrnar koma á bøin, men fyri neytafylgini undir einum var tað best at avmarka atgongdina. Hetta kann fòrast beint yvir á fiskiskap og ovurfisking, tí havið er at roknað sum eitt felags øki.

Niðurstøður

Seinastu árin eru nógvar avtalur gjørdar um ferðandi fiskastovnar í Norðuratlantshavi. Tá hesir fiskastovnar skifta ferðingarmynstur, ella gerast størri og fara til onnur øki, er hetta grundarlag undir ósemjum. Mín gransking vísir, at tess fleiri partar, ið skulu seta seg niður at gera avtalu, tess verri er at finna semju. Tá hava serliga smærri partar í eini avtalu (um tey hava eitt lítlan %-part) hug at bróta út. Eisini tykist tað sum at tað hevði verið betri fyri støðufesti at havt eina felags avtalu um allar fiskastovnarnar. Til seinast er spurningurin, um tað ikki hevði verið betri at havt dynamiskar avtalur, soleiðis at tær kunnu broytast, alt eftir hvussu ferðingarmynstur broytast.

Dúnhærdur fjallakampur

Oreopteris limbosperma

er nýggjur trøllakampur í Føroyum

Jens-Kjeld Jensen,
jkjensen@olivant.fo
sjálvlærdur
náttúrufrøðingur
Náttúrugripasavnið/Søvn
Landsins

Anna Maria Fosaa,
annamariaf@savn.fo
plantufrøðingur
stovnsleiðari
Náttúrugripasavnið/Søvn
Landsins

Undirsíðan av blaðnum
við gróhópum.

Dúnhærdur fjallakampur varð á fyrsta sinni funnin í 2012 á leið 600 m hædd á Borðoynni, ikki langt frá Depilsknúki. Sostatt er hesin trøllakampur nýggjur í føroysku florum. Dúnhærdur fjallakampur varð funnin á tveimum minni økjum, tó í lítlari nøgd. Hann varð funnin saman við fjallakvennkampi og ekstum blóðkampi, men á einum staði stóð ein einstøk planta, 30 cm til hæddar

Dúnhærdur fjallakampur er túvuvaksin. Hann hevur stuttan blaðlegg við brúnum flusum. Blaðið er gulgrønt á liti og blaðpartarnir eru heilrandaðir. Bløðini, ið eru tæthærd, eru breiðast um miðjuna. Serligt eyðkenni við hesum trøllakampinum eru gulu smáu kertlarnir, ið sita á niðara borði á blaðnum, og sum anga av sitrón. Gróhópanir sita út ímóti rondini á blaðnum, teir eru rundir og sortna við aldrinum.

Dúnhærdur fjallakampur ber latínska heitið *Oreopteris limbosperma*, ið kemur úr grikskum og merkir: fjall (*oros*) trøllakampur (*pteris*) og *limbosperma* sipar til gróhópum, ið vaksa á rondini á bløðunum. Á donskum eitur hann Bjerg-Dunbregne.

Útbreiðslan av dúnhærdum fjallakampi er í tí tempereraða økinum av Vesturevropa og í teimum millumeuropeisku fjøllunum yvir móti Kaukasus og Suðursibiriu. Harumframt veksur hann eisini í Norðurameriku, Aleutunum og Kamtjatka. Hann er ikki skrásettur at vaksa á Íslandi og bert í fáum støðum í Hetlandi, men er vanligur í Stóra Bretlandi og í pørtum av Noregi.

Í ætt við upprunaplanturnar

Trøllakampar hoyra til plantubólkin blómuleysar plantur saman við javnum og bjølluvísium. Trøllakampar verða mettir at vera „primitiv“

Dúnhærdur fjallakampur.

plantuslag, ið er nær í ætt við upprunaplanturnar. Teir hava ikki blómur og seta ikki fræ, men nærast við gróhornum. Hjá summum trøllakampum sita gróhórnini í gróhópum aftanfyri á blaðnum, vardi av einum skjöldri, sum opnar seg, tá gróhórnini eru búgvín, so at tey kunnu spjast. Hjá øðrum sita teir á blaðrondini, sum er rullað inneftir, áðrenn gróhórnini eru búgvín. Skapið á gróhópunum og gróhórnunum hevur stóran týðning í navnagreiningini av trøllakampum.

Trøllakampar vóru nógv vanligari í Føroyum, áðrenn fólk settu búgv her. Hetta prógva gróhórnaskanningar. Ikki allastaðni er seyður sloppin framat at bíta. Tí sæst enn tann mest upprunaligi gróðurin í gjáum og bakkum, har seyður ikki er sloppin framat. Her er gróðurin stórur og fjølbroyttur, og kannar bera prógv um, at hann hevur verið støðugur í langa tíð av teirri orsök, at seyður og fólk ikki sluppu framat. Flest trøllakampar vaksa sostatt í homrum, urðum og millum grót. Teir trívast best í skugga.

Í 2007 varð eisini ein annar nýggjur trøllakampur funnin, hesaferð norðarlaga á Borðoy. Hetta er *Asplenium scolopendrium* og ber navnið tungutrøllakampur. Sostatt vaksa í dag 16 sløg av trøllakampum í Føroyum. Av hesum eru níggju sløg sjáldsom.

Ein serlig tókk til Poul Johannes Simonsen, sum var ferðaleiðari á túrinum.

VANGAMYNDIN: LANDSSJÚKRAHÚSIÐ SUM GRANSKINGARSTOVNUR:

Spírandi gransking við víðfevndum vøkstri

Landssjúkrahúsið skal fyrst og fremst veita sjúklingum góða heilsutænastu. Í øðrum lagið skal stovnurin framhaldandi útbúgva og menna starvsfólkið til tess at dagføra teirra vitan. Og í triðja lagi skal Landssjúkrahúsið fremja gransking. „Hóast vit ikki eru eitt universitetssjúkrahús, útbúgva vit nógv fólk og eru eitt sonevnt útbúgvingarsjúkrahús. Men í góðum samstarvi við Fróðskaparsetrið ætla vit at seta hægri mál. Starvsfólk á Landssjúkrahúsinum hava leingi undirvíst á Fróðskaparsetrinum, men samstarvið verður nú reglugjørt, har tað beinleiðis verður hugsað um langtíðar verkætlanir og har ein nýggjur setanarháttur kann víðvirka til nakað størri og meira,“ sigur Sigurð Ó. Vang, sjúkrahússtjóri.

Heilsugransking í víðari merking er ivaleyst farin fram so leingi, sum menniskju hava livað á foldum. Langt áðrenn nøkur skipað læknávisindi vóru til, hava fólk við serligum gávum og evnum havt eina hugsan um, hvussu lívið kundi gerast betri og hvussu ávísar sjúkur kundu basast.

Seinni er heilsugransking so líðandi vordin skipað. Eygleiðingar av sjúkratilburðum, umfars-sjúkum og heilsubót hava verið festar á blað í øldir, og gløggir og framskygdur læknar hava havt møguleika at byggja á tær eygleiðingar, sum undanfarnu ættarlið gjørdu.

Tað er tó ikki fyrr enn í 20. øld, at verulig ferð kom á ta heilsugransking, sum vit kenna í dag. Kunnleiki um DNA-samansetingar við teirra ættarbregi og møguleikar við framkomnum royndum á rannsóknarstovum hava loyst manga dulda gátu. Hagtalsgrundarlag og granskarasamstarv tvørtur um landamørk hava somuleiðis bót munandi um heilsugranskingina. Og ikki minst hava heilivágs-íðnaðurin og læknávisindini samstarvað til frama fyri eitt betri lív hjá mannaættini.

Í nýggjari tíð er meginparturin av allari heilsugransking farin fram á granskingarstovnum og universitetssjúkrahúsum, og nógv av hesi gransking

er kjølfest í samstarvi millum hægri lærustovnar, bæði nationalt og í altjóða samstarvi.

Tey seinnu árinu hevur heilsugransking í Føroyum verið gjørd av einstaklingum og stovnum, í fleiri forðum sum verkætlanir knýttar at Landssjúkrahúsinum (*LS*). Harumframt hava fleiri føroyskir læknar ment sínar útbúgvingar við phd-ritgerðum, har evnini bæði hava tikið stóði í føroyskum og almennum heilsuviðurskiftum.

Men tað er ikki fyrr enn í teimum seinastu árunum, at veruliga grundarlagið varð lagt fyri at fara undir gransking á *LS*. Í stevnumiðunum hjá *LS* stóð fyri stuttum bara eyðmjúka viðmerkingin, at *LS* skuldi stuðla undir gransking. Nú stendur beinleiðis, at *LS*, umframt at veita góða heilsutænastu og menna starvsfólkini, skal fremja gransking.

„Nú eru vit komin hagar, at vit hava fyra phd-lesandi, sum beinleiðis eru knýtt at og virka á *LS*. M.a. tí tora vit at traðka eitt sindur longur út á ísín og siga, at nú granska vit, bæði sjálvi og saman við øðrum, og framleiða tilfar og úrslit, sum kann standa mál við tað, ið verður kravt av slíkari gransking,“ sigur sjúkrahússtjórin Sigurð Ó. Vang.

Saman við sjúkrahússtjóranum greiðir varastjórin á *LS*, Naina Túgvustein, frá teimum málum og

Helgi Jacobsen

„Vit royna at byggja brúgv millum ástøði og veruliga lívið. Í skúlanum snýr tað seg um teori, men í starvsvenjingini er tað veruleiki. Vit royna at minka gloppið millum ástøði og veruleika.“

– Naina Túgvustein

møguleikum, sum LS hefur sett kós móti í gransk-
ingarhøpi. Naina Túgvustein vísir á, at gransk-
ingargrundarlagið batnar støðugt, tí førleikarnir/
tilfeingið fjølgast. Fyrr vóru stórt sæð bara læk-
nar, sum høvdu granskingarførleikar, meðan tað í dag
koma alsamt fleiri heilsustarvsfólk, ið hava førleikar
at gera seg galdandi í heilsugransking.

Gransking natúrligur partur av virkseminum

Í leiðsluni á LS halda tey tað vera natúrligt og
umráðandi, at gransking gerst ein partur av virk-
seminum. Og hóast LS ikki er eitt universitets-
sjúkrahús, so er LS í øllum førum eitt undirvísing-
arsjúkrahús. Og á umleið tíggu kliniskum fak-
økjum hefur LS fólk, ið koma hagar sum ein partur
av teirra kliniska uppihaldi í útbúgvingarhøpi. Talan
er um kost- og føðslufrøðingar, sjúkrarøktarfrøðingar,
bioanalytikarar, ljósmøður, ergoterapeutar, fysio-
terapeutar, heilsurøktarar, sálarfrøðingar, lækna-
skrivarar og læk-
nar, umframt at LS eisini gevur
læknum móguleika fyri at fáa serlæknaútbúgving
sum kommunulækni.

„Í hesum sambandi kalla vit okkum fyri eitt
undirvísingarsjúkrahús. Tað vekir álit, at tú ert á
einum stað, sum hefur ein ávísan førleika, soleiðis
at tú góðkennir tað tú gert. Og ikki minst, at tey,

sum senda okkum kandidatatar, líta á, at vit geva
dygdargóða frálæru og at tey lesandi støðugt verða
dagførd til nýggja vitan,“ sigur Sigurð Ó. Vang.

Naina Túgvustein vísir á, at heilsugransking í
høvuðsheitum fór fram á støðum, sum ikki høvdu
nakað beinleiðis við kliniska virksemið at gera. Men
rákið hefur flutt seg og granskingin er nú nógv
meira tengd saman við kliniska arbeiðið. Tey sum
granska og gera ymsar verkætlanir, hava brúk fyri
teimum, sum eru á sjúkrahúsdeildunum til tess at
fáa stuðul til tað, sum tey hava tørv á at vita og læra.

Phd-lesandi hava vanligu nokk so fasta arbeiðs-
skrá, har ein partur fer til kliniskt arbeiði og ein
partur fer til lestur ella verkætlan. Á LS er hugsanin
kortini, at gransking so vítt gjørligt á ein liðiligan
og smidligan hátt kann gerast ein partur av
gerandisdegnum á arbeiðsplássinum.

Samstarv við Fróðskaparsetur Føroya

Aðrastaðni eru gransking og tað kliniska arbeiðið
meira atskild á tann hátt, at tey sum granska gerast
leys av starvinum ein part av tíðini. Tað vænta tey
eisini verður galdandi í Føroyum í framtíðini. Í
februar 2014 verður ein samstarvsavtala gjørd við
Fróðskaparsetur Føroya, har móguleiki verður fyri
at seta fólk í tvørgangandi størv. Hetta er fyrsta
avtalan av sínum slag millum stovnarnar.

„Vit fara at kunna seta fólk í starv, sum hava eina
kliniska uppgávu, samstundis sum viðkomandi fær
eina akademiska undirvísingarpuppgávu á Fróð-
skaparsetrinum. Tey, sum hava førleikarnar, fáa
heitir sum til dømis kliniskur lektari, kliniskur
adjunktur og vónandi fáa vit einaferð kliniskan
professara eisini.

Hetta er ein liður í, at vit royna at víðka okkara
virkispall. Tað er vanligt, at universitetsjúkrahús
hava starvsfólk, sum hava eitt bein í klinisku leguni
og hitt beinið í undirvísingartíðunum til tess at
menna tað akademiska universitetsumhvørvið og
ikki minst fyri at menna tað interna umhvørvið á
sjúkrahúsdeildunum,“ sigur Sigurð Ó. Vang.

Hann gleðir seg til at fáa kliniskar lektarar ella
kliniskar adjunktar, tí tað eru slík fólk, sum í enn
størri mun kunnu skapa nýggjar verkætlanir. Setrið
hefur eisini latið upp fyri, at onnur enn sjúkrarøkt-
arfrøðingar kunnu taka bachelor ískoytisútbúgvingar,
sum kunnu enda við miðvísing verkætlanum á
vísindaligum stigi.

Sjúkrahússtjórin leggur afturat, at fólk á LS hava
leingi undirvíst á Fróðskaparsetrinum, men at
samstarvið nú verður reglugjørt, har tað eisini
verður hugsað um langtíðar verkætlanir og har ein
nýggjur setanarháttur kann viðvirka til nakað størri
og meira.

Gransking setir stór krøv

Tað setir krøv og leggur trýst á LS, at granskingar-
parturin støðugt er vaksandi. LS er framman undan
útbúgvingarstað fyri einar tíggu heilsuútbúgvingar
og tað fyllir nógv í gerandisdegnum. Útvið 100 fólk
um árið koma inn í skipanina og skulu lærast av
teimum, sum eru komin eitt stig longur. Krøv verða
sett til undirvísing og innlit, ið lærustovnar sum
Fróðskaparsetrið skulu siga seg vera nøgd við.

„Nógvir kliniskir vegleiðarar stuðla upp undir,
soleiðis at frálæran er nøktandi. Tað leggur eina
ábyrgd á klinisku vegleiðararnar innanhýsis á sjúkra-
húsunum at halda seg dagførdar alla tíðina í teimum
ymisku faggreinunum. Tað leggur samstundis eitt
ávíst trýst á LS sum stovn, tí krøv koma alla tíðina
uttanifrá um fakliga frálæruførleikan,“ staðfestir
Sigurð Ó. Vang.

*„Vit hava stór mál komandi árin. Málið er at fáa ein sjúkrarøktarfrøðing,
sum er master ella kandidat í sjúkrarøkt og sum finnur eitt áhugavert evni
saman við einum verkætlanartoymi, ið so sjósetur eina verkætlan. Tað skapar
vón um, at vit ivaleyst skjótt fáa tann fyrsta sjúkrarøktarfrøðing-phd-aran á
Landssjúkrahúsinum.“*

*Landssjúkrahúsið setti í 2012
eina innanhýsis og tvørfakliga
granskingarnevnd, ið arbeiðir
við at gera ein
granskingarpolitikk fyri LS,
sum skjótt fer til hoyringar .
Talan er um eitt innanhýsis
forum fyri
granskingarspurningar, sum
samstundis skal virka við til at
fáa gongd á og økja um
granskingarvirksemi og umsita
eina lítla játtan sum
byrjunarkapital til smáar
verkætlanir, umframt at taka
stig til ymisk innanhýsis tiltøk
til tess at eggja ymsum
fakfólki at fara undir
gransking.*

*Í hesum sambandi skipaði
LS 29. mai 2013 fyri
granskingardegi á
sjúkrahúsinum, har eitt
uppslag var í forhøllini um
allar tær verkætlanir, sum
antin eru í gongd á LS, ella
verkætlanir, sum fóru fram í
samstarvi við LS, í nøkrum
førum tvørtur um landamørk.
Tilsamans vórðu einar 20
verkætlanir lýstar, bæði stórar
og smáar. LS vildi á henda
hátt gera vart við, at LS eisini
er ein granskingarstovnur.*

Sigurð Ó Vang, sjúkrahússtjóri LS og Naina Túgvustein, varastjóri, greiða frá teimum möguleikum, sum Landssjúkrahúsið hefur sett kós móti í granskingarhøpi.

soleiðis at einar tríggar til fimm phd-verkætlanir alla tíðina eru í gongd, umframt eitt størri tal av øðrum verkætlanum," sigur Sigurð Ó. Vang.

Bachelor skapar øðrvísi háttalag

Fleiri verkætlanir spretta úr miðvísari førleikamenn-ing í beinleiðis útbúgving. Bachelor í sjúkrarøktar-frøðiútbúgvingini kom í 2003, men tá var LS ikki klárt til at hava granskandi störv á klinikkin.

Støðan er øðrvísi í dag. Onkrar av verkætlanun-um nú skapa grundarlag fyri at fara víðari til størri verkætlanir. Til dømis snúði ein verkætlan á intensivu deildini seg um pínumark. Ein onnur verkætlan er um diabetes typu 2, sum spratt úr eini sera góðari bachelorverkætlan. Starvsfólk á LS standa eisini fyri eini kostverkætlan.

„Í slíkum førum er eitt av endamálanum við bachelor útbúgvingini rokkið, har tey lesandi fáa eina øðrvísi tilgongd til fakið og eitt øðrvísi háttalag inn í vísindaliga gransking. Á summum økjum er LS enn á kveikingarstiginum og tíbetur er rúm fyri báðum. Alt nýtist ikki at vera phd-verkætlanir, men tað, sum hefur týðning, er at LS fær gagn av úrslitunum og at arbeiðini í stóran mun verða almennakunngjörd í viðurkendum tíðarritum,“ siga Sigurð Ó. Vang og Naina Túgvustein.

Sjúkrakassapengar gera stóran mun

Fíggingin er ein áhugaverdur partur í granskingini. Möguleikar eru fyri internari figging til smár verk-ætlanir, men LS er undir stórum trýsti, tí stovnurin sum er skal støðugt klára seg fyri færri og færri pengar. Harafturímóti fáa tær stóru verkætlaninar sum oftast uttanhýsis stuðul, bæði frá Gransk-ingarráðnum og útlenskum íleggjarum.

Men í 2014 eru útlit fyri, at sjúkrakassapengarnir kunnu vera við til at figgja gransking. Talan er um

týðandi upphæddir, sum vera merktar til heilsu-gransking og heilsumenning. LS hyggur tí við spenningin fram móti at kunna troyta hesar pengar, eisini í samstarvi við Fróðskaparsetrið. Tað kann skapa eitt haldgott støði at sjóseta nakrar verkætlanir komandi árin, sum samstundis fara at gera tað lættari at útvega uttanhýsis figging. Fyritreytin er sjálvandi at leggja fram vísindaligar ætlanir, sum hava eitt granskingarháttalag, ið stendur mát við tað besta og at LS bótir um førleikan at søkja um útlenska figging.

Botnurin er lagdur

Botnurin er lagdur og longu nú hefur leiðslan á LS góðar og nýggjar royndir at byggja á. Sigurð Ó. Vang og Naina Túgvustein nevna úr rúgvuni granskingina hjá Jan Rasmussen um CTD, Kára Rubek Nielsen, fyri sína gransking í tarmsjúkum og Ester Weihe, læknalesandi, ið stendur fyri eini verkætlan um húðsjúkur.

Hølskarmarnir eru batnaðir. Gamla barakkin ella pleygudeildin er gjørd til eina granskingar- og menningarlon. Fólkahailesuráðið húsast eisini har. Lonin er vorðin eitt umhvørvi við eini granskarasál. Og hóast lonin er gomul og lág, er í hugaheiminum vítt til veggja og høgt til loftið, tí verkætlanir, sum ikki beinleiðis eru knýttar at LS, hava eisini fingið innivist – eitt tekin frá LS um stóra týðningin av at granska. Afturat hesum kemur, at LS eisini er vorðin ein partur av granskarasetrinum Inova.

„Alt hetta hefur týðning fyri røkt og viðgerð – men er eisini ein fyritreyt fyri at fáa ungar læknar at støðast í Føroyum. Unga ættarliðið, sum er á veg, hugsar nógv um gransking. Ungi akademikarin má sjálvur vísa, at hann vil granska, og tað vísir seg, at viljin er har, og tað bæði lívgar og skapar bjartar vónir,“ staðfestir Sigurð Ó. Vang.

DØMI UM GRANSKING Á LS:
PH.D.-RITGERÐ HJÁ SANNE STORM

At syngja seg úr tunglyndinum

Helgi Jacobsen

Musikkterapeuturin Sanne Storm hefur kannað, um tað er gjørligt at menna eitt raddarmetingaramboð, sum kann geva terapeutum upplýsingar um hvussu fólk eru fyri sálarliga, soleiðis at hetta kann brúkast bæði til at sjúkugreina og til at meta um broyting fer fram undir viðgerð.

Sum partur av kanningini, hefur Sanne Storm sjálv ment eitt raddarmetingaramboð, sum hon hefur brúkt í musikkterapeutiskari viðgerð av fólki við tunglyndi. Í eini ph.d.-ritgerð leggur hon fram tey úrslit, hon er komin til. Upplýsingar í kanningini hava víst seg at verða týðandi tilfar til eina breiðari fatan av persónum, sum verða kannaðir og við-gjørdir og hvussu viðgerðin hjálpir.

17. desember 2013 vardi Sanne Storm, musikk-terapeutur á psykistriska deplinum á LS, ph.d.-ritgerðina „Research into the Development of Voice Assessment in Music Therapy“. Talan er um slóð-brótandi gransking, ið Sanne Storm hefur gjørt seinastu árin, og hetta er somuleiðis fyrsta ph.d.-ritgerðin á Landssjúkrahúsinum.

Granskingin hjá Sanne Storm snýr seg í høvuðs-heitum um tað er gjørligt at menna eitt raddarmet-ingaramboð, sum skal brúkast til at fáa upplýsingar um hvussu fólk eru fyri sálarliga, soleiðis at hetta kann brúkast í viðgerðartilgongdini, bæði til at sjúkugreina og til at meta um framgongd undir viðgerð.

Við raddarmetingaramboðinum, sum Sanne Storm hefur ment, ber til at hoyra sjálvt smáar broytingar og batar í røddini. Hesar upplýsingar hava í kanningini víst seg at verða týðandi tilfar til eina breiðari fatan av tí, sum verður kannaður og viðgjørdur og hvussu viðgerðin hjálpir. Við at døma um røddina ber sostatt til at meta og skjalfesta, hvussu viðgerðin hjálpir sjúklingunum.

Sanne Storm er musikkterapeutur, sum er ein kandidatútbúgving, og stórus partur av útbúgving-ini er tann sami, sum hjá sálarfrøðingum. Á mangan hátt hava sálarfrøðingar og musikkterapeutar sama førleika og sama arbeisðsøki, men amboðini at viðgera og máta við eru ymisk.

Í musikkterapi er tónleikurin amboðið, sum stuðlar sjúklinginum at vísa sína sálarligu støðu við tónleiki ella síni rødd og at seta orð á tað, sum er trupult. Umframt at tosa við sjúklingin um hvussu hann upplivir tilveruna og sálarligu støðuna, snýr tað seg eisini um at gera eithvørt, sum stimbrar kropp og sinn.

Hjá Sanne er røddin meira enn vegurin til at tjúna seg inn á sjúklingin og útvega upplýsingar. Brúkt rætt er hon eitt týðandi terapeutiskt amboð at viðgera tunglyndi. Royndirnar hjá Sanne Storm eru, at slíkt arbeiði við røddini virkar lívsmennandi bæði upp á kropp og sinn.

Longu tá Sanne Storm las á universitetinum var hon varðug við, at mátin hon brúkti røddina, hevði ávirkan á hana. Undir raddarvenjingum góvu ávísir tónar kroppinum eina jaliga og mennandi kenslu. Hon fann skjótt út av, at hon hevði funnið eitt amboð at gera venjingar, sum hóskaðu til ymsar umstøður at gera kroppin meira livandi.

Hetta gevur meining, tá vit hugsa um tunglyndi, tí í tunglyndi læstist kroppurin, rørlurnar gerast seinar og alt steðgar meira ella minni upp. Fólk, sum plágast av tunglyndi, kenna tað sum okkurt trýstir á bringuna, tey kenna seg trong og anda-drátturin gerst óregluligur. Alt hetta er tengt at óróði í sinninum og bindingum í vøddunum og hetta hoyrist á røddini.

Røddin ger kroppin livandi

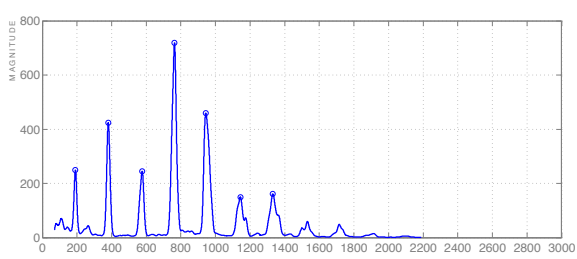
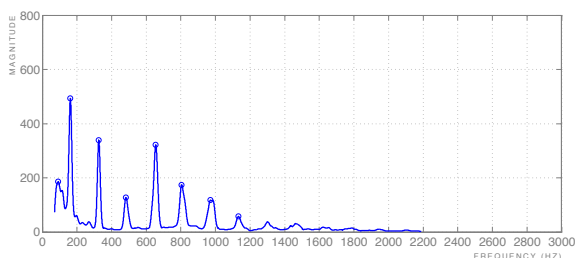
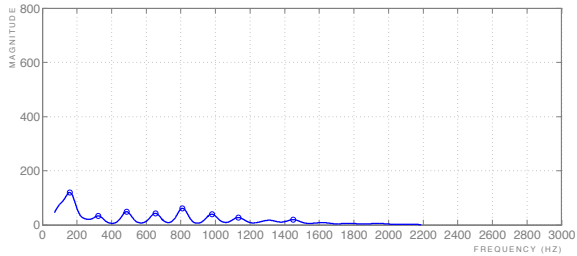
„Tað vísir seg, at kroppurin livnar upp aftur, tá fólk brúka røddina, og gera ávísar raddarvenjingar. Eg upplivi mangan, at lítið veiggj er í fólki, tá viðgerðin byrjar. Men bara ein tíma seinni hava stimbrandi raddarvenjingarnar givið tí tunglynta nakað av orku, stundum kanska nóg mikið til at gera eitt-hvørt. Tann kenslan varar eina stund, og minkar síðani aftur hjá teimum, sum eru illa plágað av tunglyndi. Men fáa hesi regluliga viðgerð, so batnar støðan javnt og samt og tá ein tíð er farin, syngja fólk seg út úr tunglyndinum,“ sigur Sanne Storm.

Tað er kortini ikki neyðugt hjá teimum, sum leita sær hjálp í musikkterapi, at duga at spæla upp á ljóðføri ella at vera royndur sangari. Tað snýr seg meira um at fólk fáa eina fatan av, at tað gevur meining, tá tey spæla ella syngja og eru saman við

Sanne Storm er cand. mag. í musikkterapi frá Universitetinum í Ålborg. Í 2005 tók hon eina tvey-ára sertifikatútbúgving sum raddarlærari á Centre Artistique Roy Hart í Fraklandi. Í 2013 vardi hon ph.d.-ritgerðina “Research into the Development of Voice Assessment in Music Therapy”. Hon arbeiðir sum musikkterapeutur á psykistriska deplinum á LS. Eisini hefur hon seinastu árin undirvíst á musikkterapiútbúgvingini á Aalborg Universiteti. Hon fyriskipar skeið um hvussu røddin kann brúkast sum amboð til viðgerð og hon havt skeið í fleiri staðni í Europa. Seinastu fyra árin hefur hon harumframt undirvíst á dramaverkstaðnum í Tórshavn.

Myndin vísir dømi um ymsar yvirtónar og styrkina í hesum tónum, tá ein tunglynt kvinna syngur ein einstakan tóna. Ovast er mynd frá fyrsta viðgerðartíma. Myndin í miðjuni er frá sjeypda tíma og niðasta myndin er frá seinasta tím-anum í musikkterapeutisku viðgerðini. Sum tað sæst av teimum trimum mynd-unum økist margfeldið av yvirtónum frá fyrsta til seinasta viðgerðartíma. Somuleiðis gerast yvirtón-amir sterkari. Sagt á annan hátt fyllir røddin sum frá líður meira og gerst eisini meira livandi.

musikkterapeutinum. Tað hevur somuleiðis týðning at rannsaka seg sjálvan og kenna framgongdina undir viðgerðini. Sangur til dómis virkar ofta skjótt upp á at loysa bindingarnar í kroppinum.

Í ph.d.-ritgerðini leggur Sanne Storm eitt dømi fram um hvussu hon brúkar sítt amboð at testa við og har aðrir musikkterapeutar eftirkanna testam-boðið.

„Eg havi ment eitt amboð, har musikkterapeut-urin lurtar eftir røddini hjá sjúklinginum sum eftir einum ljóðføri og har eg lurti eftir nøkrum ávís-um parametrum. Eg meti til dómis um, hvussu fjøl-táttaðir yvirtónarnir eru og hvussu sterk røddin er. Onnur paramet-ur kunnu eisini vera hvussu nógv røddin fyllir. Til dómis kann vavi í eini rødd mátast eftir, hvussu margfeldir yvirtónarnir gerast ella hvussu nógv lív er í røddini. Við mínum raddar-metingaramboði VOIAS byggi eg upp eina manna-gongd til at eftirmeta røddina, sum síðani kann lýsa broytingina hjá persónum við tunglyndi,“ sigur Sanne Storm.

Eygleiðing av trimum raddarvenjingum

Raddarmetingin er samansett av trimum einføldum og óheftum raddarvenjingum. Í fyrsta lagi skal persónurin bara synge ein tóna. Í øðrum lagi skal persónurin taka ein tónastiga frá tí lægsta tónanum upp til tann hægst møguliga tónan við glíðandi

yvirgongd millum tónarnar. Triðja raddarvenjingin snýr seg um at syngja eitt sjálggjørt lag.

Eftir eina greining og eina sálarfrøðiliga tulkning vísir tað seg, at hesar kanningar kunnu brúkast í viðgerðartilgongdini, bæði til at sjúkugreina og til at meta um framgongd undir viðgerð. Fyri fleiri ljóðar hetta nokk so teoretiskt og fyri Sanne Storm hevði tað tí stóran týðning, at tað gevur meining í veruleikanum.

Í ritgerðini hevði Sanne Storm tveir menn og tvær kvinnur, øll við tunglyndi, sum fing- u tólv musikkterapeutiskar viðgerðartímar. Í tí fyrsta tím-anum gjørdi hon raddarvenjingar til tess at savna grundleggjandi datatilfarið, sum lýsti støðuna hjá teimum fyra persónunum. Samstundis fekk hon eina vitan um, hvat persónarnir sjálvir søgdu seg vilja hava hjálp til og hvat plágaði teir mest. Ein segði, at tað ringasta í lötuni var, at hon hevði onga orku til nakað sum helst. Á einum stiga frá 1 til 10 helt hon seg í byrjanini hava orku, sum svaraði til 3. Eisini kendi hon trýst á bringuna, sum gjørdi, at hon hevði trupult við at anda. Trýstið á bringuni metti hon sjálv var heilt uppi á 8.

„Eftir seinastu viðgerðina samanbóru vit úrslitini. Tá var orkan komin upp á 7 og trýstið í bringuni var minkað niður á 2. Røddin og tónarnir høvdu somuleiðis lyft og opnað seg munandi. Á hendan hátt havi eg eitt amboð, sum staðfestir, at ein framgongd hendir í sambandi við musikkterapiina,“ sigur Sanne Storm.

Sanne Storm ger vart við, at kanningin vísir á, at tað er neyðugt at nýta allar tríggar venjingar-hættirnir til tess at vísa á eina broyting. Tað ber til við raddarmetingaramboðnum at fanga sjálvt smáar broytingar og batar í røddini. Kanningin hevur víst seg at verða týðandi tilfar til eina breiðari fatan av tí, sum verður kannaður og viðgjørdur, og hvussu viðgerðin hjálpir. Sostatt ber til við raddarmeting-aramboðnum at gera eina meting og skjalfestan av, hvussu viðgerðin hjálpir sjúklingunum.

Á forsíðuni á ph.d.-ritgerðini er leirmyndin „Venusvariation“, sum Guðrið Poulsen hevur gjørt.

DØMI UM GRANSKING Á LS:

Kvinnur føla meira pínu enn menn

Helgi Jacobsen

Til tess at staðfesta, um skurðviðgjørdir sjúklingar á LS fáa rætta nøgd av pínu-stillandi heiluvági í viðrakning, gjørd- u lesandi á G1, sum tóku serútbúgving í intensivari sjúkrarøkt, eina kanning av støðuni. Ein niðurstøða í kanningin- i er, at kvinnur hava meira pínu aftan á skurðviðgerð enn menn. Hóast hetta fing- u menn meira pínustillandi heiluvág enn kvinnur í viðrakning. Samanborið við kanningar í øðrum londum, fing- u postoperativir sjúklingar í viðrakning í Føroyum minni nøgdir av pínustillandi heiluvági.

Granskingarætlanin um pínustillandi heilivág í viðrakning varð sett í verk í samband við at lesandi vóru í starvsvenjing í viðrakning í seks vikur, har tey lesandi umrøddu egnar mannagongdir. Spurn- ingur varð m.a. settur við, um pínuviðgerðin í viðrakning var nøktandi. Sum heild hildu tey flestu starvsfólkini, at menninir upplivdu meiri pínu.

Á LS geva tey eina ásetta nøgd av morfini undir viðrakning eftir fyriskrivaðum leiðreglum. Nøg- din av morfin, ið givið verður, verður ásett eftir hvussu nógv sjúklingarnir viga.

Einasti máti at fáa svar upp á hesi viðurskifti, var at gera eina kanning, og ein granskingar- bólkur varð tí settur, sum fór í gongd við eina grans- ingarverkætlan. Granskingarbólkurin á G1 fekk loyvi og stuðul til at fara undir granskingina.

Hendan gransking er dømi um eina av fleiri granskingarætlanum eftir at bachelorútbúgvingar hava givið sjúkrarøktarfrøðingum og øðrum nýgg- j amboð, betri førleikar og vísindaligar tilgongdir at fara undir granskingarverkætlanir.

Jonleyp Fossabrúgv, BA í sjúkrarøkt við intensivari serútbúgving og varaleiðari á G1, var ein av teimum, sum gjørdi kanningina. Hon sigur, at tey høvdu tvær hypotesur, tá tær fóru undir granskingina:

„Tað er munur á, hvussu kvinnur og menn uppliva pínu í viðrakning“.

„Tað er munur á, hvussu nógvan pínustillandi heilivág kvinnur og menn fáa í viðrakning“.

Spurdu 283 sjúklingar

Talan gjørdist um eina kvantitativa kanning, har skurðviðgjørdir sjúklingar, sum komu í viðrakning, vórðu spurdir um teir høvdu pínu, og hvussu sterk hendan pína var. Sum mátistokk fyri pínustyrki, nýttu tey Numeric Rating Scale (NRS), sum er ein stigaskipan, ið verður nýtt um allan heim til tess at máta pínustyrki. Á einum stiga frá 1 til 10 skuldu sjúklingarnir svara, hvussu sterk pínan kendist. 1 svaraði til ta lættastu pínum, teir kundu ímynda sær, og 10 svaraði til ta ringast hugsandi pínum.

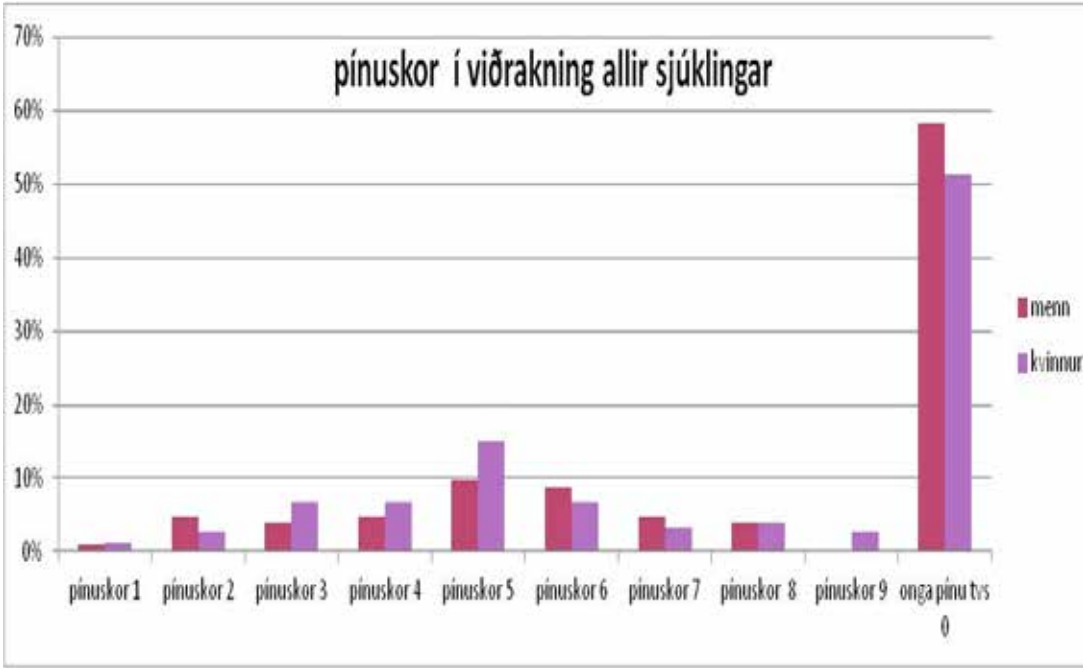
Í kanningin vóru postoperativu sjúklingarnir spurdir um sína pínu eftir NRS við komu, innan 10 minuttir, 30 minuttir, 60 minuttir og áðrenn flyting.

Í tíðarskeiðinum frá mars til og við juni 2011 vóru 283 postoperativir sjúklingar kannaðir. Teir vórðu býttir upp í átta ymiskar sjúklingabólkar. Kanningin fevndi um allar sjúklingar úr 15 árum og eldri, sum komu í viðrakning frá mánadegi til og við fríggjadag í hesum tíðarskeiði. Talið av sjúklingum í kanningin svarar til umleið 11 prosent av árligu skurðviðgerðunum á LS.

Í granskingarverkætlanini bleiv postoperativ pína kannað eftir kyni, aldri, vekt, um talan var um planlagda ella bráðfeingis skurðviðgerð, skurðvið- gerðartíð, slag av skurðviðgerð, lokaldoyving í skurðstað, um heilivágur var givin áðrenn skurð-

„Henda gransking er dømi um eina av fleiri gransk- ingarætlanum eftir at bachelorútbúgv- ingar hava givið sjúkrarøktarfrøð- ingum og øðrum nýggj amboð, betri førleikar og vís- indaligar tilgongd- ir at fara undir granskingarverkætlanir.“

Stabbamyndin vísir, hvussu nógva pínu menn og kvinnur søgdu seg hava. Pínuskor 1 svarar til ta lættast hugsandi pínuna og pínuskor 10 svarar til ta ringast hugsandi pínuna, sum tey spurdu søgdu seg nakrantíð at hava havt.

Jonleyg Fossabrúgv, BA í sjúkrarøkt við intensivari serútbúgving og varaleiðari á G1.

viðgerð, um pínuheilivágur varð givin á skurðstovu og um pínuheilivágur varð givin í viðrakning.

Í samband við greiningina av kanninginini vóru atlit eisini tikin til slík kynsviðurskifti, sum kundu káma ella skapa óvissu um úrslitið (*bias*). Hugt varð at samlaðum tølum frá øllum skurðviðgerðum og tølum, tá kynsrelateraðu skurðviðgerðirnar vóru sálðaðar frá.

Fyrsta greiningin var at finna út av, hvussu nógva pínu ávikavist kvinnur og menn høvdu á NRS. Úrslitið av hesi greiningini var, at væl fleiri kvinnur søgdu seg hava pínu, enn menn, tá tey komu í viðrakning og at pínan hjá kvinnunum í miðal eisini vísti seg at vera sterkari.

„Vit roknaðu tí við, at kvinnurnar eisini høvdu fingið meira pínustillandi heilivág í viðrakning. Tvørturímóti funnu vit útav, at menninir finga væl meira pínustillandi heilivág, enn kvinnurnar. Tað vísti seg, at kvinnurnar bara finga 70 prosent av pínustillandi mongdini, sum menninir finga,“ sigur Jonleyg Fossabrúgv.

Grundarlag fyri broyttum leiðreglum

At kvinnur sambært kanninginini søgdu seg hava meira pínu enn menn, høvdu tey í fyrstu atløgu ikki varhugan av, hóast kanningar í øðrum londum vísa líknandi úrslit.

Hinvegin kom tað óvart á tey, sum stóðu fyri granskingini, at menninir finga meira pínustillandi heilivág, enn kvinnurnar. Í veruleikanum skuldi tað verið øvugt.

Jonleyg Fossabrúgv sigur, at tað er trupult at siga, hví menninir finga meira pínustillandi heilivág,

hóast teir høvdu sagt seg hava minni pínu, enn kvinnurnar. Til nærri kanningar eru gjørdar, verður bara talan um gitingar. Men Jonleyg Fossabrúgv heldur, at øvuta myndin kundi týtt uppá, at menninir verða tiknir í størri álvara enn kvinnurnar, og at menninir duga betur at siga frá, tá tað snýr seg um at fáa pínustillandi heilivág. Ein kann eisini hugleiða um hvørt úrslitið hevði verið øðrvísi, um tað ikki bara vóru kvinnuligir sjúkrarøktarfrøðingar, sum starvaðust í viðrakning.

Jonleyg Fossabrúgv sigur, at hóast granskingin setur nýggjar spurningar, so gevur hon eitt grundarlag fyri at broyta mannagongdirnar um hvussu pínustillandi heilivágur verður givin í viðrakning. Kanningar aðrastaðni vísa nevniliga, at nøgdirnar av pínuheilvági, ið verða givnar eftir skurðviðgerð, eru størri enn í viðrakning á LS.

Tað hevur stóran týdning at viðgera postoperativa pínu væl. Umframt at minka um angist, óbehag og líðing, so avmarkar góð pínuviðgerð aftaná skurðviðgerð vandan fyri postoperativum komplikasjonum sum til dømis lungnabruna og blóðproppi í lungunum. Kanningar benda eisini á, at vantandi pínuviðgerð kann seta seg í „pínuminnið“ hjá tí einstaka, og viðvirka til, at pínan gerst kronisk, sigur Jonleyg Fossabrúgv.

Í november 2013 legði Jonleyg Fossabrúgv úrslitið frá føroysku granskingarverkætlanini fram á norðurlendskari ráðstevnu í Keyptmannahavn fyri intensivari- og anestesisjúkrarøktarfrøðingar. Áhugin fyri verkætlanini tóktist at vera stórur, bæði út frá uppmøting og fyrispurningum aftaná.

DØMI UM GRANSKING Á LS: SAVNAÐ: BJARNI Á STEIG, YVIRLÆKNI

Ph.d.- granskingarverkætlanir í gongd á medisinsku deild á Landssjúkrahúsinum

Carnitine transporter deficiency (CTD) in the Faroe Islands and association to cardiac risk. Ph.d.-verkætlan, Jan Rasmussen, Cand.med., ph.d.-lesandi á Landssjúkrahúsinum/Københavns Universitet.

Klinisk mikrobiologi og smittusjúkur í Føroyum: smittuelvarar, antibiotiskt mótstøðuføri og kliniskar infeksiónir (FAPRI-verkætlan). Ph.d.-verkætlan, Marija Todorovic Markovic, cand. med., ph.d.-lesandi á Landssjúkrahúsinum/Syddansk Universitet.

Epidemiologiskar verkætlanir og forkanningarverkætlanir í gongd á Ílegusavninum og medisinsku deild á Landssjúkrahúsinum

Malignant Haematological Disorders – byrjaði í september 2007.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Bjarni á Steig, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Viggo Jonsson, professari, Universitetið í Oslo, Noreg.

Patologiskrásetingarverkætlan – byrjaði í desember 2007.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Maciej Kaminski, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Ovarie-cancer – byrjaði í oktober 2008. **Kliniskur ábyrgdarhavi:** Steintóra Samuelsen, yvirlækni og Diana Reynstind, lækni, Landssjúkrahúsið.

Kanning av c. mammae í Føroyum 1984-2009 – byrjaði í november 2009.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Tordis Chistiansen, basislækni, Landssjúkrahúsið. **Vegleiðari:** Anne Marie Gerdes, ovl., Rigshospitalet.

CTD epidemiologi & Hjartaarrytmi hjá CTD-berarum – byrjaði í desember 2009.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Jan Rasmussen, introlækni, Landssjúkrahúsið. **Verkætlanarleiðari:** Jóna Hansen, lækni, ammenuenis almen medicin.

An epidemiological study of Chron’s disease, ulcerative colitis and indeterminate colitis in the Faroes. **Kliniskur ábyrgdarhavi:** Kári Rubek Nielsen, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Alopecia Areata Family Study – byrjaði í juli 2010. **Kliniskur ábyrgdarhavi:** Lars Erik Bryld, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

An epidemiological study of suspected Neuronal cerioid lipofusinososis cases (NCL). – byrjaði í november 2010. **Kliniskur ábyrgdarhavi:** Ulrike Steuerwald, DfAA.

Glycogen Storage Disease III Family Study. – byrjaði í desember 2011. **Kliniskur ábyrgdarhavi:** Bjarni á Steig, Yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Forkanning - epidemiologisk kanning av Carnitin og viðgonga og føðing. – Byrjaði í februar 2013. **Kliniskur ábyrgdarhavi:** Katrin Kallsberg, serlækni, Landssjúkrahúsið.

Ílegugranskingarverkætlanir í gongd á Ílegusavninum og medisinsku deild á Lands-sjúkrahúsinum

Fýra eygnasjúkur

(*Retinitis pigmentosa, Nanofthalmus, Albinismus oculi og Bardet-Biedl syndrom*).

Kliniskur ábyrgdarhavi: Kaj Vilhelmsen, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: dr. med. Thomas Rosenberg, KISØ, Danmark.

Panikangist – byrjaði í november 2007.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Tórmóður Stórá, yvirlækni, Landssjúkrahúsið

Granskingarleiðari: dr. August G. Wang, yvirlækni, Amager Hospital.

Skisofreni – byrjaði í august 2008.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Tórmóður Stórá, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: dr. August G. Wang, yvirlækni, Amager Hospital.

Autisma – byrjaði í mai 2008.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Tórmóður Stórá, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Christopher Gillberg, professari, Universitetið í Gøteborg, Svøríki.

Multipel Sklerosa – byrjaði í august 2008

Kliniskur ábyrgdarhavi: Bjarke á Rógvi-Hansen, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Stefanie Binzer, stud.med, Brighthon & Sussex Medical School, UK í samstarvi við Egon Stenager, yvirlækni, Sydvestjysk Skleroseklinik, Danmark og Jan Hillert, professari, Karolinska Institut, Svøríki.

Lethal Familial Syndrome – byrjaði í oktober 2008.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Ulrike Steurwald, lækni, MPH, Deildin fyrri arbeiðs- og almannaeilsu, Sjúkrahúsverk Føroya.

Granskingarleiðari: Pr Stanislas Lyonnet, MD, ph.d. Université Paris Decartes/ Hopital Necker-Enfants Malades, Frakland.

Anosmi – viðføddan manglandi luktisans – byrjaði í mars 2009.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Bjarki Ellefsen, yvirlækni, Landssjúkrahúsið

Granskingarleiðari: Helena Gásdal Sørensen, cand. scient, Wilhelm Johansen Centret, Panum Institutet, Danmark.

Idiopatisk generaliserað epilepsi í føroyska fólkinum – byrjaði í okt. 2010.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Absalon Eysturoy, introlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Helle Hjalgrim, yvirlækni, PhD, Epilepsihospitalet Dianalund, Danmark.

Molekylærgenetisk analyse af en arvelig hjernesygdom (*progrederende encefalopati*) på Færøerne – byrjaði í april 2011.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Fróði Joensen, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Elsebet Østergaard, ph.d., lækni, Rigshospitalet, Keypmannahavn.

Psoriasis – byrjaði í februar 2012.

Kliniskur ábyrgdarhavi: dr. med. Gregor Jemec, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Ole Birger V. Pedersen, ph.d., lækni, Rigshospitalet, granskari á Københavns Universitet.

Multipel Sklerosa – byrjaði í mars 2012.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Bjarni á Steig, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Egon Stenager, yvirlækni, Kirsten Kyvik og ph.d.-student Stefanie Binzer, Sydvestjysk Skleroseklinik, Danmark og Jan Hillert, professari, Karolinska Institut, Svøríki.

Heilsustøðan hjá berarum av GSD3a í Føroyum – byrjaði í nov 2012.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Bjarni á Steig, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingarleiðari: Rúna Olsen, lækni.

3MCC in the Faroe Islands – byrjaði í apríl 2013.

Kliniskur ábyrgdarhavi: Bjarni á Steig, yvirlækni, Landssjúkrahúsið.

Granskingartoymi: Jan Rasmussen, lækni og Jákup Andrias Thomsen, lækni, Landssjúkrahúsið.

Umframt nevndu granskingarverkætlanir á medisinska deplinum og Ílegusavninum, eru fleiri aðrar verkætlanir í gongd á øðrum deplum á Landssjúkrahúsinum.

Grønur politikkur í einum gráum heimi

Vit føroyingar liva tætt at náttúruni. Vit fiska, halda seyð og hava lætt við bara at ganga út í náttúruna og vera í henni. Tí skuldi tú hildið, at føroyingar hugsa meira um náttúruna, enn onnur. At teir virða náttúruna, og leggja dent á at verja hana. Fyrr í ár kannaði Regin Berg, um hetta er so, og niðurstøðan var greið: Føroyingar síggja fyrst og fremst náttúruna sum nakað, ið skal tæna menniskjum.

Fleiri hava ta fatan, at tað er næstan bara áhugavert at verja náttúruna, um vit kunnu prógva, at hetta gevur føroyska samfelagnum ein figgarligan fyrimun. Kortini eru greið tekin um, at hendan fatanin í Føroyum er um at broytast: Føroyingar eru so líðandi farnir at síggja náttúruna sum nakað, ið hevur eitt virði í sjálvum sær. Og hetta kann fáa stóra ávirkan á framtíðar politikkin í Føroyum.

Trý sjónarhorn

Í kanningini prátaði eg við fleiri fólk fyri at royna at finna útav, hvørja fatan føroyingar hava av náttúruni. Somuleiðis brúkti eg eina kanning hjá Kristinu Rørbo frá 2004, fyri at sammeta samrøðurnar við hagtøl. Tað eru serliga tríggar av samrøðunum, sum eru áhugaverdar í hesum samanhanginum. Tann eina er við ein trúgvandi og eitt sindur konservativan politikara, tann eina við ein høgravendan og frílyntari politikara, og tann triðja við ein vinstravendan og frílyntan politikara.

Av góðum grundum kundu vit hildið, at so ymsar politiskar fatanir áttu at verið grundleggjandi ósamdar um, hvussu menniskjan skal brúka og/ella varðveita náttúruna. Men tað vísti seg, at politikararnir í høvuðsheitum eru samdir, tá tað snýr seg um hvat fólk ítøkilig skulu gera. Hin trúgvandi og konservativi politikarin leggur stóran dent á, at Gud skapti heimin, og at menniskjan er krúnin á skapanarverkinum. Hin høgravendi og frílyntari leggur stóran dent á, menniskju bæði hava góða og ringa ávirkan á náttúruna, og at náttúruna er týðningarmikil fyri búskapin. Meðan hin vinstravendi og frílynti politikarin sigur áleið at „vit hava ikki

størri rættindi til náttúruna, enn nøkur onnur livandi verða í heiminum, men vit hava serstaka ábyrgd av tí at vit eru serliga klók“. Tó at teir síggja leiklutin hjá menniskjuni so grundleggjandi ymiskt, vístu samrøðurnar so við og við, at allir triggir politikararnir eru samdir um, at menniskjan eigur at verja náttúruna. Allir eru samdir um, at menniskjan kann ávirka náttúruna. Og allir eru samdir um, at tað er ein búskaparlig vanlagna, um menniskjan ikki fer væl við náttúruni.

Her er tað kanska serliga sjónarhornið hjá tí trúgvandi politikaranum, sum er áhugavert. Politíkarin sameinir síni átrúnaðarligu sjónarhorn við tað, sum hann sjálvur hevur upplivað. Hann trýr, at alt er skapt, og hann trýr at menniskjan er ovast í skapanarverkinum. Tað merkir kanska, at menniskjan hevur serlig rættindi, men tað merkir í størri

Regin Berg,
reginberg@gmail.com
Master of Arts in Politics and
International Relations við
University of Aberdeen Stud.
Cand. Jur. við
Fróðskaparsetrið

Vit hava als kyns livandi skapningar, sum hava verið her í milliónir av árum. Kortini er tað okkum, menniskju, allur politikkur snýr seg um.

Allastaðni sæst, at skal
menniskjan yvirliva,
brúkar hon tað, sum
náttúran kastar av sær.

„Grundgevingin
fyri hví vit skulu
skifta til varandi
orku, snýr seg
meira um at
tryggja Føroyar
búskaparliga,
heldur enn at
hava tað sum eitt
endamá! í sær
sjálvum at verja
náttúruna“

mun, at menneskjan hevur serligar skyldur. Tað er skyldan hjá menneskjuni, at ansa eftir skapanar-verkinum. Og ger menneskjan ikki tað, so hevur politikarin sjálvur sæð, hvussu galið tað kann ganga. Hetta er júst tað sama sjónarhornið, sum annars í størri mun eyðkennur vinstravendar og akademiskar politikarar – tó at teir grundgeva út frá vísindi og heimspeki, heldur enn átrúnaði.

Búskapur vinnur á náttúru

Allir politikararnir síggja tað tiskil sum sína skyldu, at verja náttúruna. At døma eftir hagtølum og øðrum samrøðum er tað sama galdandi fyri meg-inpartin av føroyingum. Vit vilja verja náttúruna og fá ivast í, at umhvørvisbroytingar eru veruligar og í hvussu er lutvíst mannaskaptar, og mestsum øll vilja hava varandi orku.

Kortini er eingin ivi um, at náttúruvernd við tí einasta endamáli at verja náttúruna, ikki er serliga høgt raðfest í Føroyum. Restin av samrøðunum við politikararnar, eins væl og hagtølini hjá Rørbo, vísa greitt at búskaparliga gongdin hevur størri týdning, enn náttúran. Serliga tann høgravendi politikarin legði stóran dent á, at ferðavinnan kundi fáa ótrúliga nógv burtúrur eini reinari náttúru. Somuleiðis vísti viðkomandi fleiri ferðir á, at vit kundu skapa vøkstur og trygd við at skifta til varandi orku – ja,

tað var yvirhøvur eingin ivi um, at viðkomandi brendi fyri varandi orku og øðrum “grønum” til-tøkum. Men grundgevingin fyri hví vit skulu skifta, snýr seg meira um at tryggja Føroyar búskaparliga, heldur enn at hava tað sum eitt endamá! í sær sjálvum at verja náttúruna. Hetta sást eitt nú, tá samrøðan kom inn á olju, har politikarin ongar vansar sá við at Føroyar møguliga funnu olju, um samfelagið tryggjaði sær, at eingin leki hendi og at trygdin var í lagi. At Føroyar á hendan hátt vóru við til at dálka heimin og skunda undir umhvørvis-broytingar við at veita øðrum olju, kom eftir øllum at døma ikki politikaranum til hugs. Hetta hevði heldur ikki týdning í føroyska kjakinum. Spurdir beinleiðis, hví ein skal skifta til varandi orku, var tað bara tann vinstravendi politikarin, sum segði, at dálking var høvuðsorsøkin, meðan hóvligi høgravendi politikarin segði, at dálkingin var ein av orsökunum.

At búskapurin er týdningarmiklari enn náttúran, nýtist ikki at vera í andsøgn við, at náttúran í sær sjálvum hevur treytaleyst virði. Politikararnir stað-festa allir, at menneskjan hevur serliga ábyrgd. Teir staðfesta allir, at menneskjan er serliga klók og at menneskjan kann hava sera stóra ávirkan. Harvið benda politikararnir eisini á, at menneskjan er í eini støðu, har hon kann meta um, hvat er gott, og hvat er ringt, tá tað snýr seg um náttúruna. Sostatt er tað menneskjan, sum skal gera av, hvat náttúran verður brúkt til. Trúgvandi politikarin segði enntá, at menneskjan er „høvuðsfyrisitarin“. Er menneskjan í teirri støðu, at hon er tann, sum ger av, hvat náttúran verður brúkt til, er tað natúrligt, at menn-iskjan í størstan mun hugsar um seg og síni – menneskjan sær tað her sum sín rætt og sína skyldu at brúka náttúruna til tað, sum gevur mest av sær. Og í lötuni er, eftir øllum at døma, semja um at ein fær mest burtúrur við at tryggja sær at búskapur-in veksur.

Fatanin broytist – og hvat so?

Alt hetta er týdningarmikið, tí fatanin av hvat er rætt, hvat er veruleikin og hvat okkara skylda er, hevur so ótrúliga stóra ávirkan á, hvussu vit taka politiskar avgerðir. Tey, sum hava valdið, stýra út frá ávísum fortreytum, og tí er sum oftast neyðugt, at tey duga at grundgeva fyri, hví tey gera so ella so. Tann grundgevingin verður so bygd á eina fatan av, hvat rætt er at tosa um og seta í brennidepilin. Halda fólk til dømis, at tað er rættast ella mest realistiskt at tosa um hvussu vit fáa búskaparvøkstur, so er ilt at grundgeva fyri, hví búskaparvøkstur er skaðiligur og at náttúran eigur at vera raðfest hægri enn búskapurin.

Sjálvt lítlar broytingar í okkara fatan kunnu hava sera stóra ávirkan. Og hóast politikararnir ikki raðfesta náttúruna hægst, hevur tað týdning, at politikarar leggja stóran dent á, at teir vilja verja náttúruna. Allir vísa á ymiskt, sum teir ella flokkar teirra hava ella vilja gera fyri at verja náttúruna. Yvirhøvur er tað týdningarmikið hjá teimum at leggja dent á, at teir vilja verja náttúruna. Hetta ger seg serliga galdandi hjá vinstravenda politikaranum, ið eisini er tann, sum er atfinningarsamast ímóti at overva náttúruna og tí vil binda seg til ítøkilig tiltøk at avmarka skaðan, sum menneskjan kann gera. Vert er at geva gætur, at Javnaðarflokkurin á seinasta aðalfundi sínum boðaði frá, at flokkurin nú eisini var vorðin ein grønur flokkur, og flokkurin brúkti stóran part av fundarniðurstøðuni uppá grøna orku og náttúruna. Hetta bendir alt á, at náttúrufatanin í Føroyum er um at broytast. Allir hesir politikarnir, og ein heilur flokkur, høvdu ikki lagt so stóran dent á tað grøna, um tað ikki var tí, at teir hildu seg fáa politiskan vinning við at gera hetta. Vit nærkast fatanini, har tað byrjar at verða ein fyri-munur hjá politikarum at siga seg vera fyri at verja náttúruna og at vera fyri varandi orku. Hetta sæst bæði í ítøkiligu útmeldingunum frá vinstravongin-

um, men eisini í, at allir politikararnir í kanningini lögdu sera stóran dent á, at teir veruliga vilja arbeiða fyri, at menneskjan hevur so góða ávirkan á nátt-úruna, sum gjørligt.

Gerst ein dygd at verja náttúruna

Kjakið flytir seg tann vegin, at náttúruvernd er av tí góða og at hendan hugsanin hevur týdning fyri politisku avgerðirnar. Yvirlýsingar og tað sum fleiri politikarar og samfelagsaktørar nú leggja dent á, er við til at gerast partur av teirri fatan, sum tey, ið treytaleyst virðismeta náttúruna, meta er vanligt vit og skil. Tað gongur javnt og samt tann vegin, at tað er ein sjálvfylgja og ein dygd í sjálvum sær at verja náttúruna. Tað merkir ikki, at vit eru komin hagar, at tað er betri at verja náttúruna, enn at verja búskaparvøkstur. Men at verja náttúruna gerst sum frá líður eitt týdningarmikið mál. Og flyta vit okkum støðugt tann vegin, so fer tað at hava við sær, at politikarar kenna seg kroystar til at samtykkja tiltøk, sum í størri mun taka atlít til náttúruna, enn búskapin.

Verður hetta gongdin, kann tað fáa stórar sam-felagsligar broytingar. Í dagsins samfelag og politisku skipan snýr tað seg mest um at tryggja ein so góðan og sunnan búskap, sum gjørligt. Men verður tað soleiðis, at náttúran verður virð so burðardygg og óspilt, sum til ber, fer samfelagsskipanin at raðfesta øðrvísi. Vit kunnu eitt nú ímynda okkum, at tað ikki longur verður góðtikið, at fólk blaka so nógv burtur. Ella at fólk hava tveir-tríggjar bilar. Ella at alt er pakkað inn í óneyðuga nógv plastikk og pappír.

Fatanin av, hvat er týdningarmikið, hvat er rætt og hvat vit eiga at gera, hevur nærum alt at siga fyri, hvussu okkara samfelag sær út í framtíðini. Og mangt bendir á, at nakrar av okkara grundleggjandi fatanum eru í eini støðu, har tær eru um at broytast.

„Tað gongur javnt
og samt tann
vegin, at tað er
ein sjálvfylgja
og ein dygd í
sjálvum sær at
verja náttúruna“

MYNDIR:
Helgi Winther Olsen

Menniskjan er ein partur av náttúruni, og líka mikið, hvat vit gera, so ávirkar tað umhvørvið hjá okkum – ofta nógv meira, enn vit rokna við.

Talgild námsfrøði og talgildir frálærumiðlar

Talgilt frálærutilfar og talgild hjálparamboð eru alt meiri týðandi partur av læringsrúminum, bæði í stovnsgjördari læring í skúlunum og uttan skúlagátt í ikki stovnsgjördari læring. At so stórir partur av hesi læring fer fram uttan fyri skúlagátt ger lærings- og førleikamálini sera trupul av tvinnanda orsökum. Fyrra orsøkin er, at eingi børn eru fødd við talgildum førleika. Umvegis miðlaupplivingar í talgildu miðlamentanini uttan fyri skúlagátt menna børn og ung eina vitan og ein kunnleika, sum við kønari og rættari leiðbeining og kompetentum samskipti kunnu menna seg til førleikar, sum næmingurin kann fáa gagn av. Hin orsøkin er ávirkanin, sum sosialar og fíggarligar umstøður hava, og sum krevur, at skulu allir næmingar hava møguleika at menna sína talgildu vitan og kunnleika, mugu talgildir miðlar gerast partur av lesiætlanini og námsfrøðiligari praksis (Nyboe 2009: 11).

Lívslong læring. Talgildi miðilin kann økja kunnleikastigið uttan skúlagátt og ung og gomul hava somu møguleikar um ikki somu áhugamál. Talgildi miðilin er ein vitanar-pallur, sum stovnsgjörd frálæra kundi fingið nógv gagn av, um skilagott verður atborið.

Vár í Ólavsstovu,
Varío@setur.fo
adjunktur í móðurmálsnáms-
frøði á Fróðskaparsetri Føroya
– Námsvísindadeildini

Í føroyska skúlaverkinum uppliva vit alt fleiri talgild og tøknilig amboð sum hjálparamboð í frálæruni, men tað er einki samlað yvirlit yvir, hvussu skúlarin eru útgjördir og heldur ikki, hvørjar námsfrøðiligar ætlanir liggja sum grundarlag undir útveganini og brúkinum av talgildum frálærumiðlum og hjálpar-amboðum hjá einstøku skúlunum.

Henda tilgongd er natúrligt framhald av, hvussu nógv hesir miðlar fylla uttan fyri skúlan og í ger-andisdegi næmingsins. Harafrat er tann ørgrynni av viðkomandi vitanartilfeingi ein natúrlig orsök til, at talgildu miðlarnir eru partur av skúlaverkinum.

Vit eru sum menniskju soleiðis innrættað, at vit vita, hvat vit hava, og sjálvt um tað ikki virkar til fulnar, er tað betri enn tað ókenda. Soleiðis er eisini við tøkni í skúlaverkinum. Talgilda tøkni og talgilt undirvísingartilfar krevja bæði dirvi hjá lær-aranum at tveita seg út í tað ókenda og førleika at fóta sær í teimum kaos-støðum, sum óvissan hevur við sær.

At næmingarnir ístaðin fyri at tekna og hyggja út gjøgnum vindeygð og dagdroyma, spæla spøl ella samskipta á telduni, ger lærarar ótryggar og

sannførdar um, at teldan er orsøkin til, at næming-urin er burturhugaður og ikki fylgir við í undirvís-ingini. Men er hetta ikki bara ein mynd fyri fjøl-samansetta næmingin? Avbjóðingin hjá læraranum er at fanga næmingin, har hann er og at knýta læring at spælinum og undirhaldinum, sum talgilda tøkni er so tætt knýtt at. Tøknin er eftir mínum tykki eitt amboð ájavnt við bókina, skrivipappír, blýantar, talvuna og er samskipti til læring og vit-anarframleiðslu og í framtíðini ivaleyst avloysari fyri øll hesi í einum miðli. Tí er amboðið, um tað verður nýtt rætt, sera hent í frálæru- og lærings-samanhang. Í nógvir mátar eru telda, teldil, snild-telefonir o.tíl. longdi armurin hjá dagsins næmingi, bæði hvat viðvíkur sosialum førleikum og vitanar-tilognan, og tað er henda ikki stovnsgjörda førleika næmingsins, sum vit eiga at gagnnýta í stovnsgjörd-um læringssamanhang.

Samleikin hjá ungum fólki er tætt knýttur at talgildu tøkni. Tey samskipta, tey skapa og tey kunna seg við hesa tøkni, og tann rætta útgerðin hevur mangan stóran týðning fyri ta støðu, sum tann ungi hevur í sosiala felagsskapinum.

Teldan í frálærusamanhang

Teldan sum amboð í frálæruni kann hava ymsar leiklutir. Tað vanligasta er at skriva notur ella annan tekst, sum verður framleiddur í tímanum, men teldan gevur eisini frágerða góðar møguleikar at leita eftir tilfari og at lesa fjølsamansettar (*multi-modalur*) tekstir og at skapa fjølsamansett úrslit. Tað er ikki eins gott við øðrum talgildum miðlum, men har ber tað eisini til. Fjølsamansettur (*multi-modalur*) tekstur er heiti fyri tekst, sum brúkar fleiri teknskipanir í einari samlaðari framsøgn. Tær sam-virknu talvurnar, sum hanga í rættiliga nógvum skúlastovum, leggja eisini lunnar undir, at fjøl-samansett frálærutilfar verður til felags umrøðu í tímunum og í teimum notum, sum næmingarnir hava frá tímunum.

Møguleikin at goyma talvurnar ger eisini, at næmingarnir virknir kunnu luttaka í tímunum uttan at hugsa um at skriva niður tað, sum verður skrivað á talvuna. Júst hesin møguleiki hevur givið mær tær royndir, at næmingarnir, tá ið teir ikki noyddust at skriva notur av talvuni, finga mugu-leikan at fara út at reika á netinum, serliga at spæla og samskipta á Facebook. Hesir næmingar verða tískil ikki so virknir, sum teir kundu í tímunum, men spurningurin er, um hetta ikki er ein grund-leggjandi námsfrøðiligur trupulleiki, sum størsti

Í læringsgongdini og førleikameningini er sjálvsframleiðsla týð-andi, og teldan við netsambandi gevur óteljandi møguleikar bæði til vitanartilognan og vitanarframleiðslu.

partur av okkara skúlaverki hevur trupulleikar av í ymsum útgávum.

Næmingar og kanska skipanin sum heild leggja upp til, at tað, sum er neyðugt at læra, er bara tað, sum verður eftirmett á tí eina degi við grøna próv-tøkuborðið.

Tí er tað ótrúliga umráðandi at broyta tær eftir-metingar, sum vit hava í skúlaverkinum, so tað í størri mun eru tilgongdirnar til úrslitið og tilvitið um læringstilognan, sum telja. Næmingurin skal gerast meiri ítøkiliga tilvitaður um, hvat hann lærir, hvussu hann lærir og hvat lærdómurin skal brúkast til. Læringsdiskursurin skal flyta seg frá at vera kvalifikatióin til at vera førleikar, førleikar at meta um virðið á frálærutilfarinum og hvat tilfarið kann brúkast til. Lærarin skal hugsa tað námsfrøðiliga sniðið, hann skal tryggja karmarnar kring læring næmingsins og teir møguleikar, hann gevur næm-ingunum at taka tilfarið til sín.

Námsfrøðiliga sniðgevingin fevnir eisini um tað, sum næmingarnir sjálvir gera fyri at viðgera og skilja tilfarið. Ein týðandi spurningur í sambandi við eina námsfrøðiliga sniðgeving er, hvørjar møguleikar næmingurin gjøgnum sniðgevingina hevur fyri at skapa egnar framløgur. Spurningurin er við øðrum orðum, hvat samskiptistilfeingi næmingurin hevur atgongd til.

Teldan kann lættliga fáa næmingin út at reika.

Brot úr Kom og skriva 2.
 Her eru ymisk tekstslög
 umboðað og skrifaði
 teksturin fyllir lutfalsliga
 lítið. Undanvitan næm-
 ingsins um ævintýr verður
 eisinn heilt greitt tikin við,
 tá ið myndevni verða
 vald. Hesar síðurnar eru
 dømi um fjølsamansetta
 vitanarmiðlan.

Eyðkenni fyri ævintýr

Ævintýr er ofta ógætuliga lík. Tey hava eisini nokur eyðkenni, sum ganga aftur í øllum ævintýrum. Hetta hevur gjørt, at tað hevur verið lættari at minnast tey.

Nokur eyðikerfi er:

1. Byrjanin: Einaferð var það...
Endin: Og þey livdu hukkulig
allar sínar ævir.

2. Ávis töl ganga aftur.
Óttast 3 ella 7. T.d. triggjar
systur, triggir bróður,
triggjar reyndir, triggir
lutir, sjey dværgar,
sjey geitarlemb.

4. Lyndiseyð kennini eru einföld. Tey eru antin góð ella ónd, býtt ella klök, veik ella djørv, vøkur ella lýt. Navnið sigur ofta nakað um persónin t.d. Óskudólgur

5. Í nógvum ævintýrum er ein þetta, t.d. yngsti sonurinn, sum skal standa nakrar royndir fyri at ævintýrið skal enda í öllum góðum. Ævintýr hava altið ein góðan enda.

Firna tit nokkur af þessum
eyðukennanum í ævintýrinu
Vakurléikin og beistið?
Ella í öðrum ævintýrum,
sum tit kenna?

Vit skriva ævintýr

Tit vita nú, af ævintýr eru byggð upp sum ein brúg, og af ævintýr
hava sérmerkt eyðikerfi.

Við þessum í huga fara tit nú at skrifa egnu ævintýr tykkara.

1. Gerið hugarok um persónar og sögugöngd.
2. Veljið burtararir.
3. Raðfestið.
Teknið beinma og setið sögugöngdina inn í hana.
Nýtnið lykkað.
4. Skrivíð.
Til velja sjálf, um öll í bólknum arbeiða samnan,
ella til skriva hvar sitt brot.
5. Tilsvör í 1. umfari.
Lesið avinýtrið upp í bólknum og geið tilsvör soleiðis,
sum til hana lært.
Betið um avinýtrið.
6. Tilsvör í 2. umfari.
Nýtnið orðabók. Bðið lvaran hjálpa tykkum.
Betið aftur um avinýtrið.

7. Framferðir ævintýrið.
Tú veigja sjálf, hræstu tú gera. T.d. við dukkuleiki,
sjónleiki, upplestri, myndabók....

Talgildi miðilin og almenning

Talgildir miðlar verða í stóran mun knýttir tætt at spæli, og tí er varsemi og ivasemi at brúka talgildir miðlar mangan stórt millum lærarar. Tað hevur onkursvegna verið bannað at knýta spæl og læring hvørt til annað, men við talgildu miðlunum er frágerða gott høvi at tvinna hesar báðar tættir saman og soleiðis skapa læring, har fleiri næmingar verða tiknir upp í part heldur enn settir uttanfyri. Carsten Jessen, ph.d., knýttur at Center for Undervisningsudvikling og Digitale Medier (*CUDiM*) við lærda háskúlan í Århus, og sum m.a. granskar í spæli, læring og talgildum miðlum, sigur soleiðis um munin á læring uttan fyri og innan fyri skúlans gátt: „mens barnet i skolen deltager for at lære, så lærer barnet i legekulturen for at deltage.“ (*Jessen 2003: 11*).

Sum sæst í hesi endurgávu, eru læringstilgongd-irnar sera ymiskar í stovnsgjördari og ikki stovnsgjördari læring. Júst hetta at skulu duga okkurt fyri at sleppa at luttaka er ein motivatiónsfaktorur og ein forleikamenning, sum stovnsgjörd læring hevur øgiliga ilt við at fremja í verki í allari vanligari frálæru.

Klassisku almennu virðini at kenna mál, mentan

og sögu og það að duga að lesa og skrifa fáa eina heilt aðra dimensíón við talgildu miðlunum. Samþætt Svein Østerud, norskum professara í miðla- og KST- námsfróði (*KST er stytting fyrri: kunningar- og samskiptistækni*) á universitetinum í Oslo, fær einstaklingurin eina dynamiskari menningartilgongd „der mennesket ikke nøyer seg med å overta nedarvede forestillinger og oppsamlede kunnskaper, men aktivt danner seg selv i dialog med sine kulturelle og sosiale omgivelser“ (*Østerud 2007: 34*). Næmingar, sum áður hava verið hildnir at vera lesiveikir og hava verið settir í bás av teirri orsök, kunnu við talgilda miðlinum og einari fjølsaman-settari lesi- og skrivifatan ogna sær vitan á ein heilt annan hátt og soleiðis ogna sær eitt fakligt, almennandi vitanarstig, sum var afturlatið land, tá ið lesi- og skriviførleikin var einasti lykil til vitanartilgongan.

Lotte Nyboe, lektari við Syddansk Universitet í miðlavísindum á deildini fyri bókmentir, mentan og miðlar, vísir á, at úr einum almennandi og samfelagsligum sjónarhorni er neyðugt, at børn og ung á einum fakligum grundarlagi útbúgvast og almennast til eitt lív við talgildum miðlum (*Nyboe 2009: 18*). Í eldri frálærutilfari var teksturin tann

berandi fakmiðlanin. Soleiðis er ikki í dag, har ið myndir og ymisk tekstasløg, leinki og annað eyðkenna tilfarið.

Ymsir mentanarsjónarringar

Týski sosiologurinn Thomas Ziehe, sum er kendur sum mentanar- og ungdómsgranskari við denti á vitanarsosiologi frá 1970-árunum, vísti á, at lærarar og næmingar hava hvør sín mentanarsjónarring og ongantið áður man Ziehe hava havt so rætt sum í dagsins skúla, har næmingarnir koma við einari talgildari mentanar- og vitanarbarlast, sum lærarin í mongum førum hevur avmarkaðan kunnnleika til. Í lærarahópinum er sjálvsagt ættarlíðsmunur, men lærarin hevur í stóran mun sína vitan frá einari tíð, har bókin miðlaði ta vitan, sum hann hevði fyrri neyðini. Vitannarmiðlan var ein beinleiðis linja frá bók, gjøgnum lærara til næming. Í fjølsamansetta læringsumhvørvinum hava lærarin og bókin ikki longur einkaréttin til fakmiðlanina. Næmingurinn ognar sær sína vitan á ómetaliga nógvum ymsum vitanarpallum, har nógvir fakliga væl skikkaðir persónar og samvirkin tøkni lata vitan frá sær og kveikja áhugan og menna førleikan, bæði fyrri vitan og tilvitinum um tilognan av vitan

Royndarundirvísing í 2. studentaflokki

Skúlaárið 2012/13 hövdu vit royndarundirvísing í donskum og føroyskum í einum 2. s. í Hoydølum. Høvuðsendamálið var bæði námsfrøðiligt og fakligt. Fakliga var hugsanini, at øll ástøði og alt háttalag skuldi lesast saman, og síðan skuldu vit í fyrsta umfari ikki skyna ímillum danskmælt og føroyskmælt frálærutilfar; pensumkrøv gjørdtu tó, at hetta ikki heilt bar til; men sum heild var serliga ástøðið lisið á donskum, meðan samskiftismálið í størstan mun var á føroyskum. Skrivliga arbeiðið skifti millum danskt og føroyskt. Námsfrøðiliga høvuðsendamálið í hesi royndarundirvísing var at brúka talgildar, samvirknar frálærumiðlar.

Talgilda tilfarið, sum næmingarnir ognadu sær, var „Litteraturrens veje“, „Litteraturrens huse“, „Tekstanalyse.dk“ og „Sprog i brug“. Grundbókurnar vóru á donskum, men næmingarnir høvdu Les 3 frá 1. s., so hon var lutvíst brúkt. Annars skannaði eg nakað av føroyskum tilfari og fann talgilt og visuelt tilfar á netinum, m.a. varð Blogg-oddur nógv brúktur.

At nýta talgilt undirvísingartílfar ger, at tú sum lærari skjótt fært at hugsa víðari. Talgild vitanartiløgan førir talgildar uppgávuframsetingar og

Ein lítil og væl samantettur flokkur við fjölbreyttum persónsmenskum gav möguleika til royndarundirvísing og fjölbreyttar læringstilgongdir.

„Avbjóðingin hjá framtíðarlæranum í eini talgildari tíð er at lata sína vitan í arbeiðshættir og modalitet, sum næmingarnir kenna seg aftur í og sum stimbra teirra læring.“

eftirmeringar við sær. Fyrsta næmingauppgávan var ein podcast, har næmingarnir skuldu taka upp film og leggja ljóð á við støði í einari søgu, sum tey nágreiniliga høvdu greinað og tulkað í tímanum. Amboðini, sum skuldu brúkast, skuldu vera telefon ella teldil. Skúlastovan var beint út til viðarlundina í Hoydølum, so næmingarnir pallsettu sínar upp-tøkur antin í viðarlundini ella í umhvørvinum rundanum. Tey byrjaðu við at skriva eitt søguborð, sum var grundarlag undir filmsupptøkunum og har ástøðiliga tilfarið kundi finnast í øllum grund-bókunum, men søguborðið var serliga skrivað út frá „Sprog i brug“.

Uppgávan ljóðaði: Við støði í stuttsøguni: Når englene flyver efter Nadiu Mariu Aidt, verða tit biðin um at lýsa søguna úr sjónarhorninum hjá einum sosialum málsviðgera, einum tíðindafólki, høvuðspersóninum í søguni og systur hennara. Talan er um eina uppgávuorðing, sum er í góðum samsvari við tað uppgávuslagið, sum næmingarnir eru vanir at svara við einari skrivligari uppgávu. Munurin er, at talgilda úrslitið krevur førleikastýrða, fjølsamansetta vitan, meðan tað siðvandna uppgávusvarið í størri mun hevði kravt ítøkiligar fakligar kvalifikatióinir, har lesi- og skriviførleikin hevði størstan týðning. Næmingarnir høvdu ongar trupulleikar sum bólkur at loysa uppgávuna við hesum miðlum. Teir vóru eitt sindur ótryggir við, at amboð, sum teir ikki vanliga brúka í skúlanum,

skuldu brúkast til uppgávuna, men teir fóru eldhugaðir til verka og úrslitini vóru væl betri enn tað, sum eg hevði væntað og vóru heilt greitt merkt av, at førleikar uttan fyri skúlagátt komu til góðar í svarunum. Úrslitið var á fakliga góðum stigi og kreativiteturin slapp bæði at blóma og var við til at menna teirra fakligu førleikar. Tey skiltu t.d. persónslýsingarnar á heilt annan hátt, tá ið tey skuldu lýsa hesar persónar í einari visuelli, fjølsamansettari framleiðslu.

Lærarin á síðulinjuni

Avbjóðingin hjá læranum er at seta seg á síðulinjuna, tí tøkniliga eru næmingarnir mangan væl framman fyri teg, og tey hava tað dirvi at royna seg fram, sum eyðkennir tað ættarliðið, sum er vaksið upp við talgildu og visuelli miðlunum. Við síni klassisku og fakligu vitan kann lærarin á síðulinjuni vera trygdin fyri fakliga støðinum, men talgildi førleiki næmingsins gevur framsetingini eina ørgryn timer av móguleikum, sum greitt fær næmingin at kenna seg aftur og at luttaka virkið. Fakliga førleikan kann eingin taka frá læranum. Tað, sum er avbjóðingin hjá framtíðarlæranum, er at lata sína vitan í arbeiðshættir og modalitet, sum næmingarnir kenna seg aftur í og sum stimbra teirra læring. Talgild almenning verður soleiðis hugtak fyri mál og kós, og talgildur førleiki er fortreytir og háttalag og amboð (*Nyboe 2009: 15*).

Lotte Nyboe vísir á, at talgild almenning skal síggjast úr einum lívslongum lærings- og menningar-sjónarhorni sum okkurt, ið altíð er á ferð (*Nyboe 2009: 17*).

Næmingarnir finga her vant síni evni at samstarva, menna kreativ hugskot í felag, læra at seta sær mál, nýta tøkniliga og aðrar miðlar til kunneleikatilgongd. Sum lærari lærði eg, at næmingar nærkast vitan á ein heilt annan hátt, enn tú kundi hugsað tær og eisini helt vera skilagott, í hvussu er, áðrenn uppgávan lá liðug. Dagsins næmingur finnur fyrst fram til, hvat úrslit hann vil hava burturúr,

og so spyr hann, hvussu hann kemur hagar. Ikki alt ber til, sum hann kundi hugsað sær, men so lærði hann okkurt ella hendan royndin hevur fingið hann at hugsa um, hví tað ikki bar til, og hvussu tað móguliga hevði kunnað latið seg gjørt, um fortreytir og førleikar vóru øðrvísi. Her hevur tú sett virkna læring í gongd, sum ikki er vend ímóti úrslitinum, men ávegis- og menningarrættað.

„At læra við at fremja“ (learning by doing) læringshugtakið kemur í spæl her og áhugavert er at síggja, hvussu ymiskt næmingar og lærari uppliva kaossøðuna. Næmingar stórttrívast og lærarin situr og hevur nervar fyri, um næmingarnir læra tað, hann kundi hugsað sær. Sum eygleiðari til hesa læringsgongd kom eg til ta niðurstøðu, at úrslits- og førleikarættað vitanartilgongd skapar glaðar næmingar, men samstundis eisini skeptiskar næmingar, tí tey eru ikki von við, at læring kann vera spæl og stuttleiki, og tey eru bangin fyri, at tey ikki duga tað, sum tey skulu, tá ið tey verða hoyrd til próvtøkuna.

Samstarv og vitanarmenning í felagsskapi

Tað er ein stór avbjóðing at fáa næmingarnar at skilja, at tað er fatanin fyri einum evni og evnini at flyta ein førleika á einum øki yvir á onnur øki, sum er tann hollasta læringin, og sum gevur tær amboðini til at hugsa sjálvstøðugt og nýskapandi. Her kemur fjølsamansett vitanartilgongd og vitanarmiðlan inn og fyri ein næming, sum er vanur við, at einstaklingurin er í miðdeplinum, ræður um at skapa sína egnu sjálvstøðugu søgu um seg sjálvan. Tann sosiali felagsskapurin, har øll høvdu felags mál, er í stóran mun í uppløysn, og tað sum kann koma at gerast tann størsta avbjóðingin í framtíðarskúlanum, er at læra næmingar at samstarva og menna vitan í felagsskapi. Tí eru uppgávur av hesum slagi ómetaliga týðandi fyri læringina í sosialum felagsskapi, tí næmingarnir læra at síggja, hvussu førleiki og kunneleiki hjá øðrum eru við til at skapa eitt betri og heilsokaptari úrslit.

Taka vit í aftur dømið við podkastini, so kravdi tað hesar førleikar: at skipa arbeiðið, at skriva, at

taka film upp, at seta tónleik og talu til, tøkniligan førleika at seta fjølbroytta tilfarið saman í eina heild og ikki minst samstarvsevni.

Sum vit síggja í hesum listanum, eru tað rættiliga nógvir førleikar og nógv ymisk læring, sum fer fram í einari lítlari filmsframleiðslu, sum hevur sítt støði í teksti, har tey skuldu brúka sínar førleika at lesa og skilja tekst. Hesin fjølsamansetti læringsheimur er mentur nógv seinastu árin við web.2, sum verður brúkt sum felagsheiti fyri samvirknu, talgildu kunningar- og samskiftismiðlarnar, har tú tekur ímóti, framleiðir, vitanarbýtir og samskiftir á sama vitanarpalli.

Samvirkið undirvísingartilfar er eyðkent av, at tú kanst viðmerkja í tí, undirstrika og fara víðari at savna tær vitan við at trýsta á framhevið orð í tekstinum. Sum tað liggur í orðinum, so samvirkar tú við tekstin, og tað er við til, at tú virkin sniðgevir títt egna læringsmynstur. Tann linjurætta læringin verður avloyst av eini taksonomiskari fatan, har tú alla tíðina byggir, dýpir, hugleiðir og framleiðir vitan á tí menningarstigi, sum títt vitanartilfeingi er á.

Heildarmyndin og absolutta vitanin er ein farin tíð og er kanska ein størri avbjóðing fyri læran enn fyri næmingin, tí lærarin verður noyddur at fylgja við og loyva fjøltáttaðum úrslitum og arbeiðsgongdum framat í frálæruni, og tað krevur bæði persónligt dirvi og lívslanga og støðuga læring. Web 2 er tað tøkniliga stigið, sum vitanarbýti og vitanartilgongd eru á í dag og spurningurin er, um talan ikki er um eins stórt upplýsingar- og vitanarframstig fyri fjøldina av fólki, sum prentlistin hevði við Gutenberg í 1450-árunum. Tað er eingin ivi um, at fleiri og fleiri, sum áður ikki høvdu móguleika til vitanarpallar og útbúgvingar, tí tey, sum eru lesiveik ella hava aðrar lesi- og skrivitrupeleikar, hava við Web 2 amboðum fingið atgongd til vitan og útbúgvingarmóguleikar, sum tey áður vóru avbyrgd frá. Web 2 kann lætt gerast ein nýggj fólkaræðisbylgja, sum hevur einstaklingin í miðdeplinum. Avbjóðingin verður tann sosiali felagsskapurin.

BÓKMENTIR:

Nyboe, Lotte. 2009. Digital dannelse. Frydenlund.

www.carsten-jessen.dk/LegOgInteraktiveMedier.pdf: Børnekultur, leg, læring og interaktive medier. Carsten Jessen & Camilla Balslev Nielsen. 2003. Danmarks Pædagogiske Universitet.

Østerud, Svein. 2007. Krever medieutviklingen en ny dannelsestenkning kap.2 i

Mediedanning og mediepedagogikk. Gyldendal Akademisk.

Næmingar skriva snarskriving. Hugsavnanin eyðkennir lötuna, tí tíðtøkan útihýsir øðrum tonkum. Teldan gevur móguleika at framleiða nógvan tekst lættliga.

Ein flogsut kúla úr Bologna

Søgan um hvussu ein blýggjkúla, sum varð ætlað at skjóta villsvín við, kundi enda í einum grindahvali í Havn

Dorete Bloch og Bjørki Geyti

Ein grind í Havn

Tann 24. september 1997 var grind í Tórshavn. Náttúrugripasavnið fór út sum vanligt at gera kanningar av hvalunum.

Ein av hvalunum var ein honhvalur uppá 8 skinn, og í honum sat eina blýggjkúla (*mynd 1*)!

Kúlan er 17,6 mm í tvørmáti, 18 mm høg og vigar 40,8 gr. Kúlan er merkt í botninum: BOLOGNA, GUALANDI 14 (*mynd 2*). Vit vendu okkum til Gualandi verksmiðjuna í Bologna, Italia. Stjórin Elio Gualandi upplýsti, at hetta var ein sokallaða shotgun kúla (shotgun slug), ætlað til at skjóta størri djór, t.d. villsvín við, og at tey ikki gjørdur hetta slagið av blýggjkúlum. Elio Gualandi undraðist tí á, at kúlan hevði teirra merki í botninum. Men hann nevndi eisini, at merkið passaði við eina

plastikk framløðing, sum tey fyrr høvdu gjørt. Sostatt kunnu vit gita, at kúlan í grindahvalinum helst er heimastoypt og brúkt í eini patrón frá Gualandi. Tvørmátið týðir uppá, at hon er skotin við einari *kaliber 12* byrsu, har tvørmátið á pípuni liggur um 18,5 mm, alt eftir framleiðsluni. At tvørmátið á kúluni er uml. ein mm minni enn tvørmátið á byrsupípuni, kemst helst av boringini (*choke*), sum uttari endi av byrsupípuni hevur havt.

Brennekekúla

Hetta slagið av shotgun kúlum var uppfunnið av týskaranum Wilhelm Brenneke í 1898, og verður rópt Brennekekúla. Hon er mest ætlaða til høglbyrsur við sløttum pípum, hóast onnur sløg til aðrar byrsur eisini verða gjørd. Upprunaligar Brennekekúlur hava skráar rípur (*mynd 3*). Hesar eru ikki

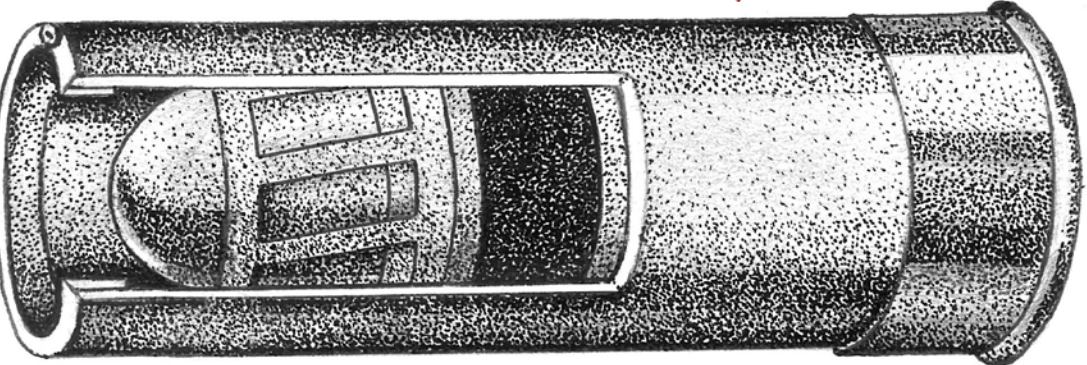
Mynd 1.

Mynd 2.

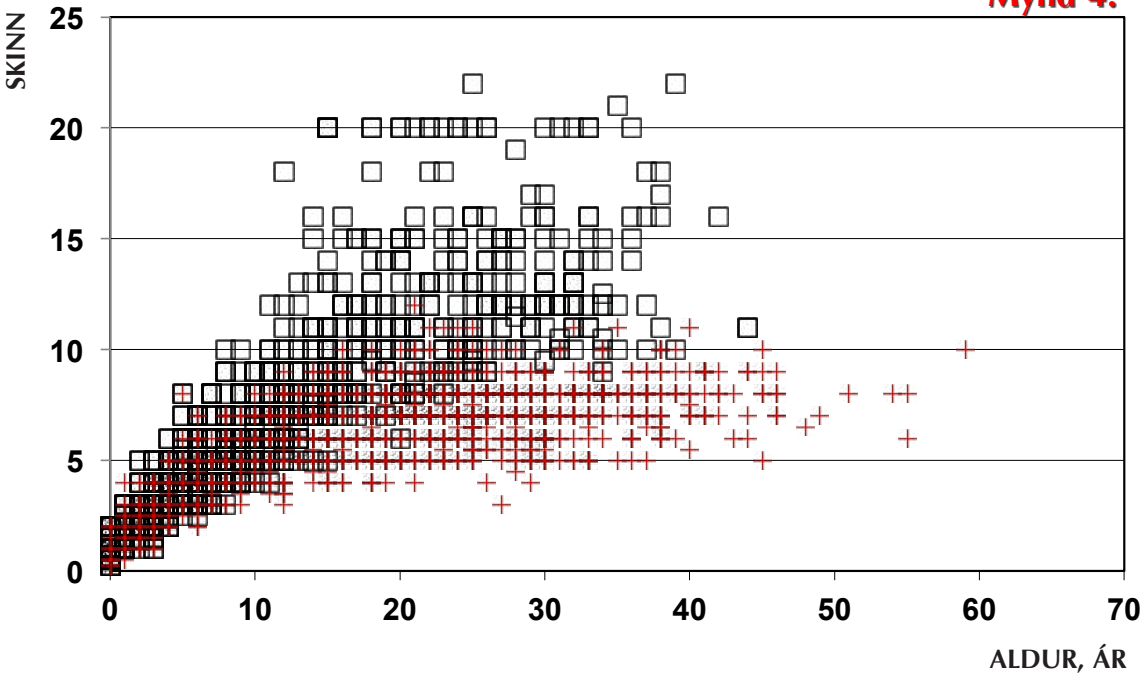
Mynd 3.

Tekning: Astrid Andreasen.

AA13

Mynd 4.

Skinnatal móti aldri hjá hannhvali (□) og honhvali (+) hjá grindahvali.

ætlaðar at geva kúluni snúning, so hon raka betur, men eru gjørdar fyri at minka um mótskøðuna og at tryggja, at kúlan sleppur ígjøgnum pípuna, uttan at skaða vápnid. Ein Brennekekúla er sera máttmikil á stuttum málum. Men bæði megi og beinrakni minka nógv so skjótt málið er longri enn vanligt høglbyrsu, 30-50 m. Hetta er helst ein av orsökunum til, at reglugerðin um at brúka kúluna er rættiliga strong í fleiri londum. Í Danmark varð kúlan t.d. heilt bannað í 1982.

Hvussu, nær og hvar er kúlan komin at sita í grindahvalinum?

Tá vit meta um ein grindahval, verða atlit tikin til, um hvalurin er feitur ella soltin, og um ein honhvalur er kviðin ella mjólkur. Hetta gevur eina stóra spjaðing av metingini (*mynd 4*). Ein honhvalur uppá 8 skinn kann vera alt millum 10 og 55 ár, og kúlan kann sostatt verða skotin í hvalin millum 1942 og 1987. Í sambandi við merkingina av

grindahvalum við fylgjusveinasendarum vita vit nú, at grindahvalur kann ferðast frá okkara leiðum heilt niður móti Azoronum (*sí www.savn.fo*), so her hava verið nógvir møguleikar fyri eini skotvilling!

Um grind er annars at lesa í:

Bloch, D. 2012. *Grind og grindahvalur. Umsett hevur Svenning Tausen og Marjun Simonsen frá: Bloch, D. 2007. (8th ed.). Grindehvalen og Færøernes grindefangst. Føroya Náttúrugripasavn. **Finst á www.savn.fo.***

Bloch, D. 2007. *Grindehvalen og Færøernes grindefangst. Pilot whales and the whale drive (translated by Kate Sanderson). The HNJ's Indispensable Guide to the Faroe Islands, H.N. Jacobsens Bokahandil, Tórshavn, 64 pp.*

FarGen Summit 2013

19. og 20. september var altjóða ráðstevna FarGen Summit 2013 hildin í Føroyum. Framløgurnar á ráðstevnuni snúðu seg um alt frá nýggjastu tøkni menning á íleguøkinum til ítøkiligar ávísingar av sjúkusambondum við hjálp av hesi somu tøkni.

August Wang frá Keypmannahavnar Universiteti og Hans Atli Dahl frá Amplexa Genetics vóru millum fyrilestrahaldararnar á ráðstevnuni

Ætlanin var, at sjálvur James Watson, ið var ein teirra, sum greiddi loyndarmálið aftan fyri arva-streingin, skuldi verða við á ráðstevnuni og halda fyrilestur. Av heilsuávvum barst honum frá at koma til Føroya. Ístaðin varð serstøk sjónbandasamrøða víst, sum David Micklos hevði gjørt við James Watson, serliga til FarGen ráðstevnuna.

Nakrar og 30 framløgur vóru, flestar hildnar av útlenskum serfrøðingum á økinum. Ein lítil trið-ingur av fyrilestrahaldarunum vóru føroyingar, umboðandi ymisk fakøki. Stórir partur av fram-løgunum snúði seg um heilsuligar spurningar, og hvussu íleguskráseting kann verða brúkt bæði til at fyrbygja og viðgera sjúkur.

Yvirskipaðir spurningar, eitt nú um opinleika og atkomuligleika í sambandi við skrásetingar og granskingarlig úrslit vóru eisini umrøddir.

Gott og væl 100 ráðstevnuluttakarar vóru til FarGen Summit 2013, harav gott og væl helvtin var føroyingar

Maynard Olson fyrrverandi professari í lækna- og íleguvísindum á University of Washington í Seattle

Gholson Lyon frá Cold Spring Harbor Laboratory

Pál Weihe stjóri á Deildini fyri Arbeiðs- og Almannaheilsu

Gestafyrilesari var norsk
professorin Berge Solberg

Fleiri nýttu høvi at seta spurningar
og koma viðmerkingum

Pallborðsorðaskifti aftan á framløgurnar. Fundarstjóri var Jógvan
D. Hansen heimspekingur

Almennur fundur um ílegur og ílegugransking

2. november skipaðu Føroya Lívfrøðingafelag, Føroya Fróðskaparfelag og Føroya Fróðskaparsetur fyri almennum kunningarfundum um ílegukanningar. Á fundinum varð ljós varpað á nakrar av teimum etisku spurningunum, sum kunnu stinga seg upp í samband við tílíkar kanningar.

Fleiri framløgur vóru á skránni, m.a. normaðurin Berge Solberg professori í medisinskari etik á Noregs tekniks-naturvitenskapelige universitet, sum hugleiddi um etiskir spurningar í sambandi við gen- og genomkanningar.

Harumframt høvdu hesi framløgu um ymisk viðurskipti í sambandi við ílegur og ílegugransking: Svein-Ole Mikalsen, professari í lívfrøði á Fróð-

skaparsetur Føroya, Guðrið Andorsdóttir, stjóra á Ílegusavninum, Bogi Eliassen, verltanarleiðari í FarGen, Herborg Sloan, lögfrøðingur og Shahin Gaini, yvirlækni á Odense Universitetssjúkrahúsi.

Umleið 100 fólk vóru og lýddu á. Aftan á framløgurnar var pallborðsorðaskifti og fólk høvdu høvi at seta spurningar og koma við viðmerkingum.